

CUMHURİYET DÖNEMİNDE DEVLET TARAFINDAN KURULAN İLK SANAYİ KURULUŞU KAYSERİ SÜMERBANK BEZ FABRİKASI

THE FIRST INDUSTRIAL ENTERPRISE ESTABLISHED BY THE STATE IN THE REPUBLICAN PERIOD KAYSERİ SÜMERBANK FABRIC MILL

Yaşar SEMİZ*
Güngör TOPLU**

Öz

Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası, Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı (1934) kapsamında kuruldu. Hammaddesi tamamen yurt içinde üretilen pamukları işlemek üzere kurulmasına karar verilen fabrika, betonarme ve yığma karma inşaat tekniği ile Sovyetler Birliği'nde tasarlanmış ve yine aynı ülkeden alınan 8,5 milyon liralık krediyle kurulması kararlaştırılmıştı. Türk- Sovyet (Rus) dostluğunun ilk önemli eseri olan ve SSCB'den gelen uzmanların rehberliğinde kurulmasına karar verilen fabrikanın temeli 20 Mayıs 1934'te dönemin Başbakanı İsmet İnönü tarafından atıldı. İnşası 16,5 ayda tamamlanan fabrika 16 Eylül 1935'te Ekonomi Bakanı Celal Bayar ve SSCB'den (Rusya) gelen misafir teknik heyetin katılımıyla hizmete açıldı. Halk tipi, ucuz pamuklu kumaş ve iplik üretmek için kurulan Sümerbank Kayseri Fabrikası, İşletme, Müdüriyet, Tamirhane ve Elektrik santrali gibi işletmeye yardımcı binalar, depolar ve sosyal tesislerin oluşturduğu 218.000 m²'si kapalı toplam 922.500'lik alana sahipti. Hizmete açıldığı yılda fabrikada iki bin beş yüz erkek, dört yüz kadın işçi ve 155 memur çalışıyordu. Fabrika ilk yılında yaklaşık 7600 ton pamuk işlemiş ve 23.628 kirmen (iğ) ile 5.750 ton iplik, 1.028 dokuma tezgâhı ile de 18 bin 364 metre kumaş üretmişti.

Türkiye'de sanayileşme hareketini başlatan ve devlet tarafından yapılmış ilk tesis olan Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası, yapıldığı dönem ve konumu itibarıyla, büyük bir devrimin eseridir. Yapılış amacı, ekonomik ve sosyal işlevi, Türkiye Cumhuriyeti'nin millileşmeyle ve devlet destekli kalkınma çabasıyla doğrudan ilgilidir. Bundan dolayı tesis, sadece Kayseri merkezli değil, o dönemde oluşturulmaya çalışılan "Modern Türkiye" hakkında da genel bir değerlendirme yapma fırsatı vermektedir.

Anahtar Kelimeler

Türk- Sovyet (Rus) İlişkileri, I. Beş Yıllık Sanayi Planı, Dokuma Sanayi, Kayseri Kombinasi,
Ekonomi, Sümerbank.

* Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Konya, ysemiz08@gmail.com,
<http://orcid.org/0000-0002-9204-8014>

** Öğr. Gör., Selçuk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, gtopl@selcuk.edu.tr,
<http://orcid.org/0000-0002-0511-3528>

Abstract

The Sumerbank Kayseri Fabric Factory was established within the scope of the First Five-Year Industrialization Plan (1934). The factory, which was decided to be constructed completely for the processing of domestically produced cotton, was designed with the reinforced concrete and load-bearing composite wall construction techniques in the Soviet Union and decided to be established with the loan of 8.5 Million Turkish Liras, which was borrowed from the same country. The foundation of the factory, which was the first important work of the Turkish-Soviet (Russian) friendship and decided to be established under the guidance of the experts from the USSR, was laid by Prime Minister İsmet İnönü on 20 May 1934. The factory was completed in 16.5 months and opened on 16 September 1935 with the participation of the Minister of Economy Celal Bayar and the guest technical delegation from the USSR (Russia). Sümerbank Kayseri Factory, which was established to produce popular type, cheap cotton fabric and yarn, had a total area of 922,500 m² of which a part of 218.000 m² was a closed area, which is composed of auxiliary buildings, warehouses and social facilities such as enterprise, Directory, Repair Shop and Power Plant. In the year of its opening, there were two thousand five hundred male, four hundred female workers and 155 civil servants working in the factory. The factory processed about 7600 tons of cotton and produced 23,628 spindles and 5,750 tons of yarn, 1,028 weaving looms and 18 thousand 364 meters of fabric.

Sümerbank Kayseri Fabric Factory, which initiated the industrialization movement in Turkey and was the first facility built by the state, is a work of a great revolution as its period of establishment and the location. Its construction objective and economic and social function are directly related to the attempts of the Turkish Republic to nationalize and develop with government support. Hence, the facility is not only based in Kayseri, also gives an opportunity to make a overall assessment about the 'Modern Turkey' that was attempted to be created in that period.

Keywords

Turkish-Soviet (Russian) Relations, FirstFive-YearIndustry Plan, TextileIndustry, KayseriCombine, Economy, Sümerbank.

1. Giriş

Millî Mücadele'nin ardından 1930'a kadar, özel sektör ağırlıklı sanayileşme programı sağlanan her türlü desteğe rağmen genç Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceğe güvenle bakmasını sağlayacak üretim kapasitesine ulaşamadı. Buna 1929'da yaşanan dünya iktisadi buhranının olumsuzlukları da eklenince en kısa zamanda ekonomik dönüşüm hamlesini hedefleyen devlet yöneticileri yeni arayışlara yönelmiştir. Bu arayış sürecinde ilk etapta tasarruf hamlesi ve yerli üretimin ön plana çıkarılması için Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti kurulmuştur. (Semiz 1996: 117-125). Cemiyet, kuruluşundan çok kısa bir süre sonra 1930 yılında Ankara'da *Millî Sanayi ve Numune Sergisi* ve *Sanayi Kongresi* düzenlemiştir. 22 -23 Nisan 1930 tarihinde "*Gayemiz: Türkiye, Sanayi Türkiye Devleti gibi Yeni ve İleri Olmalıdır*" şiarı ile Ankara'da toplanan Sanayi Kongresi, Sanayimizin "*millî*" ve "*çağdaş*" gereklere uygun gelişmesini sağlayacak yeni yolları aramak meselesini *temel görev* olarak belirlemiştir. *Mensucat, Gıda, Deri, Orman, Taş-Toprak ve Cam, Kimya, Maden İhracı ve Maden Mamulâtı* başlıklı sekiz ana sektör temelinde çalışmalarını sürdüren Kongre'de, hazırlanan raporlar, sanayi konusunda "*Neyimiz var? Neyimiz yok?*" sorularını da netleştirecek bir sanayi envanterinin çıkartılmasına da yardımcı olmuştur. (Semiz 1996: 117-125)¹. Ayrıca bizzat İktisat vekilinin başkanlığında kurulan komisyonun başlattığı çalışmalar sonradan bütünüyle İktisat Vekâleti tarafından üstlenilerek "*İktisadi Vaziyetimize Dair Raporun*" meydana gelmesi sağlanmıştır (Semiz 1996: 117; Cumhuriyet, 8 Ocak 1930). Bu çalışmada daha çok pamuklu ve yünlü dokuma, kâğıt ve karton, demir-çelik sektörleri üzerinde duruluyordu. Yapılan araştırmalardan sonra özel sektöre dayalı kalkınma politikası ile kısa zamanda ülkenin kalkındırılmasının mümkün olmadığı kanaatine varılmıştır. Bu durum 10- 18 Mayıs 1931 tarihinde toplanan Cumhuriyet Halk Fırkası Kurultayı'na da yansımıştır². Kurultayda yapılan görüşmelerden sonra Devletçilik³, iktisadi kalkınmanın temel ilkesi olarak benimsenip parti programına dâhil edilmiştir (İnönü 1933: 3- 6). Devletçilik konusunda farklı yorumlar ve bakış açıları gündeme gelmesine karşılık özellikle sanayi alanında yapılacak yatırımların belli bir plan çerçevesinde yapılması konusunda fikir birliği sağlanmıştır (Tokin Aralık 1931). Sanayileşmenin belli bir plan çerçevesinde yürütülmesi için çalışmalar başlatılmıştır. Çalışmalar Ağustos 1932'de Orlof başkanlığındaki Rus bilim heyetinin gelişi ile hızlanmıştır (Keser 1993: 96). Ancak devlet sadece Rusların hazırlayacağı rapora bağımlı kalmak niyetinde değildi. Mustafa Şeref Bey'in yerine 9 Eylül 1932'de iktisat vekilliği görevini üstlenen Celal Bayar yaptığı bir açıklamada "*...memleketin iktisadi bünyesini tetkik ettirmek üzere meşhur iktisatçılardan birkaç ecnebi mütehassıs getirmeye karar vermiştir. Bu mütehassıslar heyeti memleketimizin iktisadiyatının inkişaf ve terakkisi için alınması gereken tedbirler hakkında ilmi ve ameli bir rapor verecekler ve vekâlet bu rapora göre hareket edecektir*" demiştir (Tekeli-İlkin 1982: 172)⁴. Bu doğrultuda 1933yılıının ilk aylarında Türkiye'nin Washington sefiri Ahmet

¹ Kongreye sunulan Kararlar, Raporlar ve Zabıtlar için bak. (1930 Sanayi Kongresi: 1930).

² bk. (Cumhuriyet Halk Fırkası 1931: 29- 30).

³ Kalkınmada Devletçilik modelinin benimseneceğinin ilk işaretini Başbakan İsmet İnönü 30 Ağustos 1930'da Sivas'ta yaptığı konuşmada dile getirmişti. bk.(Uysal 1934: 1702- 1703; Günçe1967: 11- 12).

⁴ ABD heyetinin Türkiye'de çalışmaya başladığı dönemde Başbakan İsmet İnönü'nün Ankara Hukuk Fakültesi diploma töreninde yaptığı konuşmada "*Sizin gibi arkadaşlarımızın yapmaya mecbur olduğu mesuliyetli işler pek çoktur. Bir de bunların hepsi artık vesaiti belli olmuş, istikameti*

Muhtar Bey, ABD Dışişleri Bakanı yardımcısıyla Türkiye'nin iktisadi bir tetkikini yapmak üzere New York'ta faaliyet gösteren Hines, Rearick, Dorr, ve Hammond isimli bir firma ile bağlantı kurmuştur. Görüşmelerin ardından heyet, gelecek seneler zarfında milli iktisadiyatımızı genişletmek ve ilerletmek için takip edilecek programı hazırlamak için 18 Haziran 1933'te Türkiye'ye gelmiştir (Cumhuriyet, 18-19 ve 20 Haziran 1933; İlkın 1981: 221- 232; Tekeli- İlkın 1982: 172)⁵.

Âli İktisat Meclisi de⁶ yurt içinde dikkat çekici raporlar hazırlamıştır. 5- 19 İkinci kanun 1933 tarihinde hazırlanan raporlarda, muhtelif dâhili ihtiyaçlar ve harcamalar ve bu ihtiyaçları karşılayacak sanayinin⁷ ve madenciliğimizin (Âli İktisat Meclisi Raporları-1933) memleketimizde tesisi ve gelişim kabiliyetleri her cepheden tetkik edilmesi gerektiği ifade edilerek nelerin yapılması gerektiği sıralanmıştır⁸. Bu çerçevede Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı da hazırlanmıştır⁹. İktisat vekili Celal Bayar, 7 Ocak 1934'te planlama ile ilgili yaptığı açıklamada ülke genelinde sanayileşme hamlesini başlatmak ve yeni fabrikaların kurulması için bir program hazırlandığını dile getirmiştir. Hazırladıkları programla memleketimizi sadece ham maddeler üreten bir ülke olmaktan çıkararak savaşta ve barışta ihtiyaç duyacağımız sanayi ürünlerini üretmeyi planladıklarını, ayrıca dışarıya satamadığımız fakat hammaddesi yurt içine bulunan ürünleri de işleyerek kıymetlendirmek gibi bir hedeflerinin olduğunu belirtmiştir (Sevgen 1961: 52)¹⁰. Yerli ve yabancı basına yapılan açıklamada da neden planlı döneme geçilmek zorunda kalındığı açıklanırken iki temel konu üzerinde duruldu. Bunlardan birincisi yerli hammadde kaynakları için sürekli bir pazar oluşturmak, ikincisi ise ülke savunmasını güçlendirmek olarak açıklanmıştır (Ekim Devrimi Sonrası, Hasanoğlu (TY): 212). Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı 1960'lı yıllardan beri hazırlanmakta olan geniş kapsamlı bir kalkınma planı olmaktan ziyade kısa süre içinde hammaddesi Türkiye'de olan veya kolaylıkla temin edilebilecek ve acil ihtiyaç duyulan alanlarda ne çeşit yatırımların yapılacağı ve bu yatırımlarla ilgili ekonomik hesaplamaları kapsayan bir program niteliğindedir (Semiz 2002: 715). Bu itibarla doğrudan tarım hizmetleri ve savunma sanayi ile ilgili yatırımlardan ziyade dokuma¹¹,

belli olmuş işlerdir ve en nihayet bu memleketin vesaiti ile yapılacak olan şeylerdir. Hiçbir zaman size hayal tavsiye etmem. Bu memleketin en mühim işlerini bu memleket çocuğu olmaksızın hariçten gelecek adamlar, getirecekleri vasıtalarla öyle göreceklendir ki mükemmel iş olacaktır'' diyerek heyetin nasıl proje sunarsa sunsun biz yine de kendi programımızı uygulayacağız mesajını vermişti (İnönü 2003: 28- 29).

⁵ Heyetin sunduğu rapor ''Türkiye'nin İktisadi Bakımdan Umumi Bir Tetkiki'', başlığı ile Ankara'da 1936 yılında yayımlanmıştır.

⁶ Âli İktisat Meclisi'nin bir örneği 1927 tarih ve 1170 sayılı kanunla ülkemizde oluşturulmuş; 1935 yılında 2735 sayılı bütçe kanununun 25. Maddesiyle de yürürlükten kaldırılmıştır (Boratav 2006: 132).

⁷ Detaylı bilgi için bk. (Âli İktisat Meclisi Raporları-1933).

⁸ 20 sayfadan oluşan sanayileşme ile ilgili raporun genelinde sanayinin gelişmesi, finansmanı ve eğitimi ile ilgili dikkat çekici bilgilere yer verilmektedir. Aynı şekilde Meclisin, *Madenlerimizden En İyi Surette İstifade Şekli Nedir?* Başlığını taşıyan ve toplam 16 sayfadan oluşan raporun 8 -11. Sayfalarında da madenlerimizden en iyi şekilde nasıl faydalanılması gerektiği sıralanmıştır (Âli İktisat Meclisi Raporları-1933: 6- 7).

⁹ I. Beş Yıllık Sanayi Planı İçin bk. (Hüsrev 1934: 19- 23; İnân 1972; İlkın 1981; İlkın 1982: 179- 201).

¹⁰ İktisat Vekili Celal Bayar 12 Ocak 1934'te de Planın ana hatlarını basına açıklamıştı (Sevgen 1961: 52-54).

¹¹ Kendir, Kamgram (merinos), süngercilik, dokuma,

maden¹², selüloz¹³, seramik¹⁴ ve kimya¹⁵ sanayii ön plana çıkarılmıştır (Semiz 2002: 715). Sanayi işletmelerinin yapımı doğrudan, yönetme ve işletme görevi Sümerbank'a verilmiştir. Ziraat Bankası ve İş Bankası da Birinci Beş Yıllık Sanayi Planın gerçekleşmesinde katkıda bulunacaklardı (CBA, A. III/10-a 1, D. 42-A, F. 5-171; Ekim Devrimi Sonrası: 212). Bu itibarla 5 Ağustos 1934 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından uygulaması kabul edilen Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı çerçevesinde kurulacak olan fabrikalar için Sümerbank sermayesine 42 milyon lira ilave edilmiştir (CBA, A. III/10- a 1, D 42, F. 6- 268.)¹⁶. Bu paranın % 50'si tekstil sanayine, % 23'ü metalürjiye, % 11'i selüloz - kâğıt, % 8'i kimya ve % 5'i cam ve porselen sanayine geri kalanı ise personel eğitimine ayrılmıştır (İnan 1972: 142-143; Ekim Devrimi Sonrası: 212).

Bu çalışmada Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı çerçevesinde Sümerbank tarafından kurulan ve Türk tekstil sanayinde önemli bir yere sahip olan Kayseri Bez Fabrikası değerlendirilecektir.

2. Kayseri Mensucat Fabrikalarının Kuruluşuna Giden Yol

Bu dönemde devletin kanuni düzenlemelerin yanında işletmeci ve tekeli olarak da girişimlerde bulunulmasına karar verilmiştir (Bayar 1937: 1- 4; Ülken 1981: 30). Bu amaçla ilk etapta 19 Nisan 1925 yılında kendisine devredilen devlet fabrikalarını, özel sektöre devredilinceye kadar işletmek ve sanayi alanındaki yatırımları finanse etmek için kurulmuş olan "*Sanayi ve Maadin Bankası*" 1932'de tasfiye edilerek, bankacılık görevi 07 Temmuz 1932 tarih ve 2064 sayılı kanunla Sanayi Kredi Bankası'na; işletmecilik görevi de 03 Temmuz 1932 tarih ve 2058 sayılı kanunla Devlet Sanayi Ofisi'ne verilmişti. Ancak bu kuruluşların faaliyetleri de uzun sürmemiştir. Yerlerine 03 Haziran 1933 tarihinde 2262 sayılı kanunla özel yasalara göre kurulacak fabrikalar dışındaki devlete ait bütün sınıai kurumlarını etüt ederek projelerini hazırlayıp kurmak ve yönetmek; Sınıai kurumlarına kredi vermek ve tüm banka işlemlerini yapmak; kurulması ya da genişlemesi için iktisaden yararlı sınıai işlere sermayesinin yettiği oranda iştirak ve yardım etmek vb. görevlerle yetkilendirilen Sümerbank kurulmuştu (TBMM ZC (16) 03. 06. 1933: 18– 22; CBA, A. 3/10-a-1, D. 42-a, F. 5-171)¹⁷. Ayrıca 28 Mayıs 1927 Tarih ve 1055 Sayılı Teşvik-i Sanayi Kanununda bazı değişiklikler yapılmıştı. Örneğin üçüncü maddesinde kanunun ilanından sonra kurulacak sanayi kuruluşlarına İktisat Vekâleti tarafından "*üretim teşviki sanayi muafiyet ruhsatnamesinin*" verilebilmesi için "*memleketin ihtiyaçlarına göre o şubede fazla üretim bulunmaması; bu kuruluşların memlekette yetişen ve keyfiyetçe hariçten getirileceklerle aynı nitelikte bulunan ham veya yarı mamul maddelerin sürümüne ve inkişafına mani olmaması ve ham maddeleri kısmen veya tamamen hariçten gelecek sanayinin memlekette bırakacakları işçilik ve sair faidelerin muafiyet vermek sureti ile himayeye değer ehemmiyette bulunması*" şartı getirilmişti (TBMM ZC, (16) 03. 06. 1933: 15–17). Yapılan bu düzenlemelerin ardından devlet öncülüğünde belirli bir planlama çerçevesi içinde sanayileşmenin başlatılması fikri benimsendi. 15.05.1933 tarihli meclis görüşmelerinde "*28 Mayıs 1927 tarih ve 1055 numaralı teşviki sanayi kanununa müzeyyel Kanun'un*" görüşülmesinin yapıldığı sırada ülkenin ayrıntılı sanayi programına ihtiyaç duyduğu dile getirilmiştir. Ülkenin kalkındırılması için bir planın

¹² Demir, bakır, kükürt, sömük

¹³ Kâğıt, suni ipek, kaolin,

¹⁴ Porselen, cam ve şişe, çimento,

¹⁵ Klor ve süt kostik süper fosfat, gülyacı, Hamza kibrit, zaç yağı (sülfürik asit)

¹⁶ 5 Ağustos 1934 tarihli Sümerbank sermayesine (42.000.000) Lira İlavesine Dair Kanun.

¹⁷ Sümerbank ilk bakışta Sanayi ve Maadin Bankası'nın yerine kurulduğu izlenimini verse de daha geniş bir yetkiye sahiptir. Farklılıklar için bk. (Asım 5-12 Temmuz 1933; Kuruç 1993: 66-69 ve 454-462)

hazırlanması gerektiği üzerinde durulmuş, ülkenin desteklediği ve tesis etmesi gerektiği sanatların ne olduğu, korunma derecelerinin ne derece olacağı belirtilmesi gerektiği talep edilmiştir. Bunlar tespit edilmeden sanayinin yükselemeyeceği ifade edilmiştir. Verilen çeşitli örnekler arasında Yozgat milletvekili Süleyman Sırrı Bey'in dile getirdiği “*Memleketimizde tiftik ipliği yapan fabrika yoktur*” ifadesinin ardından yapılacak beş yıllık kalkınma planına iplik fabrikalarının da dâhil edilmesi talebine karşılık İktisat Vekili Celal Bayar'ın verdiği cevap konumuz açısından önem taşımaktadır. Bayar, yurttan yün ve pamuklu sanayi için yeteri kadar hammaddenin bulunduğunu fakat memleketimizde iplik yapacak kadar sanayi tesisi kuruluncaya kadar ipliğin dışarıdan geleceğini ifade ettikten sonra pamuk sanayisinin de ülkede nasıl yükseleceğine yönelik bir harita çizilmesi gerektiğini belirtmiştir (TBMM ZC, (15) 15.05.1933: 80- 81). Bu kapsamda 18.05.1933 tarihinde, İktisat Vekâleti ilk olarak sanayi sınıflandırılmasının yapılması ardından da bu sınıflandırılan sanayinin nerede nasıl kurulacağına dair ön çalışma yapılması gerektiğini düşünmüştür (TBMM ZC(15)18.05.1933: 163). Sanayi fabrikaları ile alakalı çalışmalar Ruslarla yapılmış, Moskova'ya da bunun için bir heyet gönderilmiştir. Bu çalışmalara ek olarak vekâlet, sanayi programının geç düşünüldüğü, millî bir sanayinin kurulmasının acilen gerektiği, bunun korunması ve güçlendirilmesi için kanunlar yaptıklarını belirtmiştir (TBMM ZC(15) 18.05.1933: 171) .

Devlet, buhran karşısında sadece yurt içinde araştırma yapmak ve önlem almakla yetinmemiş yurt dışında olup bitenleri de yakından izlemeye başlamıştır¹⁸. Dünya iktisadi buhranından neredeyse hiç etkilenmemiş ve bir anlamda buhrandan daha da güçlü çıkmış olan Sovyetler Birliği'nin (Rusya) uyguladığı planlama modeli üzerinde durulmuş ve Rusya ile yapılabilecek işbirliği konusunda araştırmalara başlanmıştır. Bu doğrultuda 1930 yılı sonlarında Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras (İlkin 2004: 205; Kolesnikov 2010: 67); 25 Nisan- 10 Mayıs 1932'de de Sovyet Hükûmetinin daveti üzerine Başbakan İsmet İnönü ve Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras Rusya'yı ziyaret etmiştir (İnönü'nün Hatıraları 2009: 243– 252). Bu seyahate bazı gazeteciler, sanayiciler, iş adamları ve fabrikatörler de katılmıştır¹⁹. Türk heyeti Rusya ile siyasi görüşmelerinin yanında oradaki ekonomik yapılanma ve gelişmeleri de yakından incelemiştir. Bu ziyaret sırasında İnönü'nün en çok merak ettiği konulardan birisi “*planlamayı*” nasıl tatbik ettikleri ve planın parasını nereden buldukları meselesiydi. Bu sonunun cevabı için planlama dairesi ziyaret edilerek işlevi hakkında bilgi alınmıştır (İnönü 2009: 250). Planın Türkiye'de uygulanabilirliğinin incelenmesi için Rusya'dan bir bilim heyetinin davet edilmesi konusunda anlaşmaya varılmıştır (İnönü 2009: 251-252). Ardından iki devlet arasında siyasi ve iktisadi görüşmeler yapılmıştır. 8 Mayıs 1932'de yayımlanan ortak bildiride iki ülke arasında politik konulardaki yakın işbirliği vurgulandıktan sonra yeni konunun ekonomik işbirliği olduğu belirtilmiştir. Bu işbirliği çerçevesinde Sovyetler Birliği'nin (Rusya) sanayi maddeleri ve makine ithali için Türkiye'ye yirmi yılda geri ödemeli sekiz (8) milyon dolarlık bir kredi açması hakkında mutabakata varılmıştır (İnönü 2009: 46 ve 247-250; Vakıf 8 Mayıs 1932; Akşam 11 Mayıs 1932)²⁰. Görüşmelerin tamamlanmasının ardından seyahate katılanlar geri dönerken

¹⁸ Aynı dönemde basında da farklı ülkelerin modelleri ve arayışlarına dair yazılar yer almaktadır. bkz. (Hâkimiyeti Milliye 25 Ekim 1931).

¹⁹ İnönü ve Aras'ın 15 gün sürecek seyahatleri 25 Nisan 1932'de başlamış (Akşam 25 Nisan 1932; Cumhuriyet 25 Nisan 1932; Hâkimiyeti Milliye 25 Nisan 1932) ve 10 Mayıs'a kadar sürmüştü. (Vakit 10 ve 11 Mayıs 1932). Gezi ile ilgili Vakıf gazetesi başyazarı Hakkı Tarık (Us), gazetesinde geniş bilgi vermişti.

²⁰ Ayrıca bk. (Günçe 1967: 6; Gönlübol- Sar 1968: 102; Glasneck 1976: 276– 277; Bilge 1992: 107– 108; Ertan 2011: 217– 219). Türkiye'ye kredinin verilmesi hakkındaki protokol ise 21 Ocak

tekstil uzmanları olan Şerif Onay ile Kâmil İbrahim Bey Rusya'da kalarak oradaki inşaat yerleri, sanayi enstitüleri, tekstil ve tezgâh yapım ve onarım fabrikaları başta olmak üzere yetmişin üzerinde müesseseyi ziyaret ederek gözlemlerde bulunmuşlardır. Bu gözlemlerinin sonucunda Türk uzmanlar, Sovyetler Birliğinin (Rusya) ağır sanayisinin olağanüstü hızla, tekstil sanayisinin de son teknolojik gelişmelere uygun bir şekilde işletildiğini tespit etmişlerdir. Ayrıca uzmanlar, hazırladıkları raporda Türk tekstil sanayisinin ihtiyaç duyduğu donatımın yüzde doksanının Sovyetler Birliği'nden tedarik edilebileceğini de belirtmişlerdir (Kolesnikov 2010: 68).

Tekstil fabrikalarının inşaatı ve Türkiye'ye kredi verilmesi konusundaki anlaşmanın hazırlanması için 12 Ağustos 1932'de Türkiye'ye başta tekstilciler olmak üzere Sovyet uzmanlar gelmiştir (Hâkimiyet-i Milliye 6 Ağustos 1932; Cumhuriyet 13 Ağustos 1932; Tekeli- İlkin 1982: 158– 164). Heyetin başında Gosproyektstroy şirketlerinin müdürü, ekonomi uzmanı Profesör Orlof (İktisatçı) vardı²¹. Orlof, Türk ve Rus uzmanların bulunduğu bir heyetle birlikte Türkiye'de sanayi tesislerinin kurulması düşünülen yerleri gezmişti²². Bu gezinin ardından da bir kısmını Kayseri gezisi sırasında hazırladığı raporunu 22 Eylül 1933'de Türk tarafına

1934 tarihinde imzalanmıştı. Akşam22 Kânunusani (Ocak) 1934). Protokol kredinin, araba ve iki tekstil fabrikasının kurulması için ihtiyaç duyulan teçhizatların verilmesini öngörmüştü. Ruslar ayrıca fabrikaların projesini yapma, müesseseleri inşa etme ve teçhizatları kurma gibi işlemleri de üstlenmişti. 8 milyon dolar değerindeki kredi 20 yıllığına sıfır (0) faizle verilmişti. Protokolün hayata geçmesinden itibaren 4 yıl içerisinde makinelerin teslimatı öngörülüyordu. Türk tarafı kredi ödemelerini yılda iki kez Londra, New York ve İstanbul borsalarındaki döviz kuruna uygun olarak Türk lirası ile yapıyordu. Yardımın gerçekleşmesine dair protokol 21 İkinci kanun (Ocak) 1934'te Ankara'da imzalandı. Ankara'da imzalanan Protokolün tam metni **TBMM ZC**, Devre 4, C- 22, İçtima 3, 12 Mayıs 1934 tarihli oturum, s. 109 - 111.;^{131 numaralı matbuca zaptın sonundadır}; 13 Mart 1934 Tarihli Cumhuriyet gazetesinde yer almaktadır. Anlaşmanın 1. Maddesinde şu ifadeler yer almaktadır: "Sosyalist Sovyet Cumhuriyetleri İttihadı Hükümeti, Türkiye Hükümetine sanayinin kurulması ihtiyaçları muhtelif nevide makine teçhizatını kredi ile vermeğe ve projeler tanzimini, makinelerin kurulmasını ve tesisat için ve diğer bütün teknik iş müşareketini deruhte etmeğe muvafakat eyler. Yukarıda yazılı işlerin ücretlerini ihtiva eden ve 11. Maddede gösterilen masrafları ihtiva etmeyen bu kredi Doların Amerika'da kabul edilen altın miktarına göre ceman 8 milyon altın Amerikan Dolarına baliğ olur" denmekteydi (Cumhuriyet 13 Mart 1934). Sovyetlerden alınan bu kredi BBYSP'nin uygulanması için kullanılan toplam miktarın yaklaşık 1/3'ünü oluşturmuştur (Kolesnikov 2010: 69).

²¹ Sovyetler Proje Tröstü Müdürü Prof. Orlov'un başkanlığını yaptığı heyette: İktisat Enstitüsü Müdürü Kavalofski (İktisatçı, Kızıl Profesörler Enstitüsü Öğretim Üyesi). Manzurun, (Pamuk Kumaşları Mütahhassısı Mühendis). Klagolin, (Kumaş Boyacı Mütahhassısı Kimyager). Samgin, (Fabrikalar Su Tesisatı Mütahhassısı ve Mimari Enstitüsü Müdürü). Trovenski, (Hidroelektrik İstasyonları Mütahhassısı Maden Mühendisi), Prof. Volinski, (Enerji Mütahhassısı) ve Nikolayev (Mimar Enstitüsü Müdürü) bulunuyordu. (İlkin 2004: 218– 219; Cumhuriyet 13 Ağustos 1932; Vandov 2014: 233).

²² Gezi, dönemin basını tarafından dikkatle izlendi. bkz.(Akşam 19-23 Ağustos, 7- 10- 12- 14-18 Eylül 1932; Cumhuriyet 14-18– 20- 23– 28 Ağustos, 6- 10- 2– 15- 19- 20- 30 Eylül 1932; Vakıf 18- 19- 28- 29- 30 Eylül 1932).

sunmuştur²³. Raporun en önemli bölümü “*pamuklu sanayine*” ayrılmıştır. Raporun tamamlanmasının ardından Sovyet heyetinin başkanı Prof. Orlof şu açıklamayı yapmıştır: “*Hükûmetçe üç fabrika yapılacaktır. Biri Kayseri, diğeri Nazilli’de olacaktır. Üçüncüsünün nerede olacağı henüz belli değildir. Bu hususta bilâhare karar verilecektir*”. Bu fabrikaların üç cins pamuk kumaş yapacaklarını belirtmiştir (Kuruç 1993: 63).

Hazırlanan raporun kabul edilmesinin ardından Orlof, 28 Eylül 1932 tarihinde İktisat Vekilliğine gönderdiği mektubunda da Türk uzmanlarla birlikte hazırladıkları tekstil endüstrinin kurulmasıyla ilgili raporun onaylanmış olması ve bu kombinaların geliştirilmesinde görevlendirilmiş olmasından dolayı teşekkür etmiştir. Mektubunda ayrıca kombinaların vaktinde tamamlanabilmesi için bazı tavsiyelerde bulunmuş ve ekibin bir kısmı ile 6 Ekim 1932’de Türkiye’den ayrılmıştır (İlkin 2004:222– 223). Geride kalan Rus heyeti ise çalışmalarını sürdürmüş ve raporlarını tamamlamışlardır.

Sunulan raporun ardında İktisat vekili Mahmut Celal (Bayar) Bey, Rus heyeti ve Rusya’nın Ankara Büyükelçisi Suriç ile bir toplantı yaparak raporu değerlendirdiler. Kayseri ve Nazilli’de kurulacak olan mensucat fabrikalarının kararı ile işbirliğinin detayları görüştüler (Hâkimiyeti Milliye 25 Eylül 1932.; Cumhuriyet, 28– 30 Eylül ve 2- 7 Ekim 1932.; Tekeli– İlkin 1982: 164– 170). Rus heyetinin raporunda tekstil alanında ithalatı büyük ölçüde azaltabilmek için “*onar saatten iki sefer çalışmak şartıyla cem ‘an (yekûn) 170 bin işli ve 4 bin dokuma tezgâhlı ve iplik dokuma islah şubelerinde mürekkep üç adet kombina inşa etmek*” gerektiği belirtilmiştir (İlkin 2004: 223).

3. Kayseri Bez Fabrikası

Osmanlı Devleti, tekstil alanındaki üretimini tarihi boyunca ön planda tutmuştur. Devlet askerin yünlü giyecek (çuha veya çuka) ihtiyacını başlangıçta yerli ve küçük üreticilerden karşılamış, bunun yetersiz kalması üzerine gerekli yünlü ihtiyacı ithal ederek temin etme yoluna gitmiş, fakat yüksek maliyetten dolayı üretimin ülke dâhilinde kurulacak tesislerle karşılanması kararını almıştır. Önemli bir kısmı Tanzimat’ın ilanından sonra yabancı uzmanların desteği ile kurulan bu fabrikaların çok azı Cumhuriyet dönemine ulaşmıştır. Bunların arasında İstanbul’da faaliyet gösteren Feshane, Hereke, Bakırköy dokuma fabrikaları ve daha küçük ölçekte üretim yapan ve Cumhuriyet döneminde Ziraat Bankasına devredilmiş olan Adana Bez Fabrikası (İnalçık 2008: 149- 150) zikredilebilir (50 Yılda Türk Sanayii 1973: 145). Bunlara Cumhuriyetin ilanından sonra 1924’te 175 bin lira sermaye ile kurulan ve 1927 yılında Teşvik-i Sanayi kanunundan faydalanarak hizmete giren Kayseri Bünyan Dokuma Fabrikası ilave olmuştur²⁴. Ancak mevcut fabrikalar ülkenin ihtiyaçlarına cevap vermiyordu. Bu itibarla

²³ Rus bilim adamı Orlof başkanlığındaki heyetin sunduğu rapor Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının temel ilkelerini de taşıyordu. BBYSP Hükûmetin bu plan üzerinde yaptığı bazı incelemeler ve ufak tefek değişikliklerden sonra 17 Nisan 1934’te yürürlüğe girmişti (Tokgöz 2001: 30).

²⁴ Kayseri Bünyan Fabrikası, özellikle Kayseri ve çevresinin halı işiyle uğraşanlarına yün ipliği sağlamak üzere “*Kayseri Bünyan Halı İplik Fabrikası Türk Anonim Şirketi*” adı ile eski un değirmenlerinin bulunduğu yerde 1924’te kurulmuştur. Yılda 120.000 kg halı ipliği büken fabrika, birkaç yıl faaliyet gösterdikten sonra ipliklerinin yağlı ve biraz da yanık olması nedeniyle mamulleri piyasada tutunamadığı için 1930’dakapan a aşamasına gelmiş, alınan yeni makineler ile 1932’de yeniden üretime başlamış ve 1934’te Sümerbank’a devredilmişti. (Türk Ansiklopedisi 1958: 24; Kayseri Ansiklopedisi C. 1 2015: 273– 274). Kurucuları İktisat (Ticaret) Vekâleti, Taşçı zade Mehmet, Ömer Çalık Ağa zade Rifat, Çifteli zade Ömer, Hasan Ağa zade Şaban ve Rifat Beylerdir. Hisse senetleri nama muharrer ve Türklere münhasır olup 35 bin adettir. Temettü tevziinin (Kar dağıtımı) öncelikle sermayeye ilave olarak % 5,

ülkenin tekstil alanında dışa bağımlılığının önüne geçmek için yeni tesislerin kurulmasına ihtiyaç duyulmuştur.

4. Kayseri Bez Fabrikasının Yer tespiti

Mensucat fabrikasının Kayseri’de kurulması için yer tespiti yapılırken iktisadi sebepler kadar stratejik faktörler de göz önünde bulundurulmuştur. Bunların belli başlı olanlarını şu şekilde sıralamak mümkündür.

1- Fabrika askerî gerekçelerden dolayı sahillere yakın değil, yurdun iç kısımlarında kurulması uygun görülmüştür²⁵. Fabrikanın kuruluşu için çalışmalar yapan Türk ve Rus heyeti güvenlik konusunu ön planda tuttıkları için mensucat fabrikalarının kurulacağı yerleri seçerken Kayseri, Konya, Eskişehir, Nazilli ve Malatya gibi vilayetleri ön plana çıkarmışlardır.

2- Kayseri’de halıcılık önemli el sanatları içerisinde yer alıyordu. Halıcılık sahasında çalışmakta olan kimselerin pamuk sanayi işçiliği için mükemmel bir kaynak teşkil edeceği düşünülmüştür. Mahallinde oldukça vasıflı işçi kitlesinin mevcudiyeti fabrikanın Kayseri’de kurulmasında etken olmuştur (Özeken 1942: 366).

3- Mensucat fabrikası için Kayseri’nin seçilmesinde demiryollarıyla yurdun çeşitli vilayetlerine ve bilhassa pamuk üretiminin yapıldığı bölgelere bağlı olması rolü de vardır²⁶. Ayrıca konumu itibariyle, Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu, Akdeniz ve Karadeniz’e neredeyse eşit mesafelerde yer alması nedeniyle bu bölgelerin pamuklu dokuma ihtiyacının kısa sürede karşılanabileceği düşünülmüştür.

4- Yaz ve kış aylarındaki rutubet ve ısı derecelerindeki farklar. Rus uzmanlar tarafından Kayseri’de güneş ışınlarının şiddeti ölçülmüş ve güneş ışınlarının sadece iki gün ve beş, on dakika süreyle üretim yapılan alanı doğrudan etkilediği tespit edilmiştir²⁷.

5- Deprem bölgesinden uzak olması. Bölgenin deprem tehdidi Rus bilim insanları tarafından “*Leningrad Observatoire’i*” kayıtlarına göre incelenmiş ve fabrika, muhtemel yer sarsıntılarına dayanıklı olacak şekilde hesaplanarak inşa edilmesine karar verilmiştir.

6- Su mensucat fabrikaları için son derece önemli bir konudur. Fabrikanın kurulacağı yerde suların çok kireçli olduğu, elverişli suya ulaşabilmek için artezyen kuyularında oldukça derinlere inmek zorunda kalınacağı anlaşıldığından, yakınlardaki Karpuzatan suyundan faydalanılmasına karar verilmiştir (Tekeli – İlkin 1982: 183– 186; Özeken 1942: 367).

7- Fabrika için enerji kaynağı şehrin ve şehirdeki diğer sanayi kuruluşlarının de enerji kaynağını oluşturan Bünyan hidroelektrik santralinden karşılanması düşünülmüştür. Bu

ihtiyat akçesine % 10 ayrılmıştır. Geri kalanından % 10 idare meclisine, % 10 Müdüre; % 10’u memleketin umumi iktisadına harcanmak üzere İktisat Vekâleti emrine verilmiştir. Geri kalan miktarın hissedarlara ikinci temettü hissesi olarak verilmesine karar verilmiştir (Tahsin- Saka 1930: 380– 381).

²⁵ İsmet İnönü, Rus iktisatçı Orlof ile yaptığı görüşmede fabrikanın ülkenin iç kısımlarında kurulmasını istemişti (İnönü (2) 2009: 275– 276).

²⁶ Devlet Ankara - Sivas yolunu Konya- Adana hattına bağlayacak olan 170 km. uzunluğundaki Kayseri- Ulukışla yolunu Ağustos 1933’te bitirmeyi planlamıştı (Cumhuriyet 4 Haziran 1933).

²⁷ Bu tespitten güneş ışınlarının mensucat üretimi yapılan alanı doğrudan etkilemesinin iyi olmadığı anlaşılmaktadır.

itibarla 1600 Kv. kuvvetinde olan santralin ilave bazı önlemlerle²⁸ gücünün 2.200 Kv. kuvvetine çıkarılması planlanmıştır (Tekeli- İlkin 1982: 178- 179 ve 186- 188).

8- Fabrikanın inşaat malzemesi. İnşaat malzemesi olarak şehrin doğu tarafında Sivas'a doğru giden yolun 11. kilometresinde bulunan şose "Tuf" taşlarının kullanılması düşünülmüştü. Bu taşlar Kayseri'de evlerin yapımında duvar taşı olarak kullanılmakta ve yöre halkı tarafından "Yunu" taşı olarak bilinmektedir. Taşın yüzeyi yontmaya müsaittir. Diğer yapı malzemesi olarak Kayseri yakınlarında demiryolu yapılırken kullanılan yanmış tuğladan bahsedilmiş ve ocaklardan birisinin yeniden faal hâle getirilmesi planlanmıştır. İzolasyon malzemesi olarak ise Kayseri çevresinde çok miktarda yetişen ve hasır imalatı için kullanılan sazlar düşünülmüştür (Tekeli- İlkin 1982: 188- 189).

5. Fabrikanın Temelinin Atılması

Rus bilim heyetinin Türkiye'de yaptığı incelemeler ve hazırlanan rapordan sonra Kayseri Dokuma Fabrikası'nın projesinin hazırlanmasına karar verilmiştir. Projeyi hazırlamak, makinelerini temin etmek ve bunların montaj ve işletimini sağlamak görevi Sovyet Birliği'nin Sanayi Bakanlığı bünyesinde kurulan Türkstroy (Türk İnşaat) özel şirketine verilmiştir²⁹. Dokuma fabrikasının tasarımı ise yine aynı şirket adına görev yapan Sovyet Rus Mimar İvan Sergeevich Nikolaev tarafından yapılacaktır. Bu süreçte bir grup Türk uzman da Rusya'da bazı incelemelerde bulunacaktır. Bu amaçla Kayseri'de kurulacak fabrikanın müdürlüğüne atanmış olan Reşat Bey, Feshane müdürü Şevket Turgut³⁰, Sanayi Dairesi temsilcilerinden Kâmil İbrahim Bey Kayseri bez fabrikasında görev alacak stajyerlerle birlikte Mart 1933'te Rusya'ya gittiler ve 8 Temmuz 1933 tarihine kadar Sovyetler Birliği'ndeki ilgili fabrikaları ziyaret edip gözlemlerde bulunmuşlar. Bu süreçte Türkstroy şirketi Müdürü Zolotarev, Kayseri fabrikasına ait projeyi, imal edilecek malların maliyet fiyatlarını, kullanılacak alet ve cihazların hesaplarını tamamlayarak proje taslağını 1 Haziran 1933'te Türk Sanayi Heyeti'ne teslim etmiştir (Cumhuriyet 6 Haziran 1933). Projenin tesliminin ardından Türk Heyeti Başkanı Reşat Bey ile projeyi hazırlayan heyetin başında bulunan Türkstroy müdürü M. Zolostarev arasında Ruslar tarafından temin edilecek cihazların teslimi ve fabrikanın tesisi ile ilgili detayları görüşmüşler. Görüşmelerin ardından da M. Zolostarev, basına yaptığı açıklamada Kayseri'de kurulacak müesseselerin Türkiye'ye yılda 30 milyon metreden fazla mensucat temin edeceğini belirttiikten sonra sistemin sağlıklı işletilebilmesi için mensucat müesseselerinde teknik işleri görececek bir miktar Türk işçi ve uzmanın yetiştirilmesi gerektiğini açıklamıştır (Cumhuriyet 6 Haziran 1933). Görüşme ve incelemelerin ardından Türk heyeti 9 Temmuz 1933'te Rusya'dan ayrılarak Kayseri'de kurulacak fabrika ile ilgili projeye birlikte yurda dönmüştür (Cumhuriyet 10 Temmuz 1933; Vakit 10 Temmuz 1933; Kolesnikov 2010: 228- 229)³¹.

²⁸ Bu önlemlerden ikisi dikkat çekicidir. Bunlardan ilki Bünyan'daki su kaynağının yakınındaki bataklığın ortadan kaldırılması, ikincisi de bu kaynaktan faydalanılarak yapılan sulamanın yeniden gözden geçirilerek ıslah edilmesidir (Tekeli- İlkin 1982: 178- 179).

²⁹ Türkstroy, Türkiye Cumhuriyeti ile SSCB arasındaki ticari ilişkiler yürütmek üzere Rusya'da 1934'te kurulan teşkilata verilen isimdir.

³⁰ Yurda döndükten sonra Kayseri'de kurulacak fabrikanın müdürlüğüne getirildi (Cumhuriyet 16 Temmuz 1933).

³¹ Bir süre daha orada kalarak stajlarına devam edenler Cumhuriyet'in 10. Yıl dönümünün münasebetiyle Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e çektikleri telgrafta şu ifadelerle yer vermişlerdi: "*Cumhuriyetimizin 10. Yıl dönümü mesut gününü bize yaşatan ve dost memlekette yurdumuzun büyük sanayi cephesinde pişdar (öncü) neferler olmak imkânını bahşeden Halaskar*

Projenin gelmesinin ardından Rusya'da hazırlanan projeyi incelemek üzere bir komisyon kurulmasına karar verilmiştir. Rusya'dan gelen evrak bir sandık dolusu olduğu için bunların tasnifi on- on beş gün zaman almıştır. Projeyi getiren heyetin intibaları çok olumluydu. Deneme üretimi için Türkiye'den Rusya'ya götürülen pamuklarla yapılan mensucat örneklerinden olumlu sonuçlar alınmıştır (Cumhuriyet 16 Temmuz 1933). Ankara'da Rusya'dan gelen belgeler incelenirken bir kere daha Ziraat Vekili Kütahya Milletvekili Muhlis Erkmen ve Sümerbank Umum Müdürü Nurullah Esat (Sümer)Kayseri'ye giderek incelemelerde bulunmuştur. Ardından, daha detaylı incelemeler yapmak üzere mühendislerden oluşan bir heyet Kayseri'ye gönderilmiştir (Cumhuriyet 15 Ağustos 1933; Süreyya 9 Eylül 1933). O heyetin de olumlu rapor sunmasından sonra Türkiye'de Birinci Beş Yıllık Plan çerçevesinde sanayileşme hareketinde devlet tarafından yapılması öngörülen ilk tesis olan Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası (Bisbee 1951: 104) temelinin atılması için hiçbir engel kalmamıştır. Bu gelişmenin ardından Sümerbank Kayseri ve Nazilli'de kurulacak dokuma fabrikalarının proje ve hazırlık masraflarını karşılamak için Ağustos 1933'te yurtdışından gerekli malzeme alınmasına karar verilmiştir (Cumhuriyet 15 Ağustos 1933).

Bu gelişmenin ardından İktisat Vekili Celal (Bayar) bir açıklama yaparak hava şartlarının elverişli olması durumunda en kısa süre içinde Kayseri'de fabrikanın inşaatına başlanacağını ve önümüzdeki kıştan evvel makinelerinin kurulmasına başlanacağını duyurmuştur (Aydın Tarihi, İkinci kânun 1934: 4). Rus heyeti ile de yapılan görüşmeler sonucunda fabrikanın temelinin 20 Mayıs 1934'te atılmasına karar verilmiştir. Başvekil İsmet İnönü, Kayseri Dokuma Fabrikası'nın temel atma töreni için Sümerbank'ın Ankara'daki genel merkezini ziyaret etmiştir. Sümerbank Genel Müdürü Nurullah Esat (Sümer)'e Banka'nın iktisat programını uygulamada gösterdiği çalışmalarından dolayı tebriklerini iletmiş ve Kayseri Dokuma Fabrikası'nın temel atma törenine katılacaklarını beyan etmiştir (Cumhuriyet 4 Mayıs 1934). Fabrikanın temel atma töreni için 20 Mayıs 1934'te Başvekil İsmet İnönü, beraberlerinde Adliye, İktisat, Nafia ve Ziraat vekilleri, Kayseri milletvekilleri, Sovyet Rus sanayi temsilcileri ve gazeteciler (Cumhuriyet, 20-21 Mayıs 1934) ile birlikte Kayseri'ye gelmiştir. Başvekil İsmet İnönü ve beraberindekileri istasyonda şehrin mülki ve idari amirleri ile kalabalık bir halk kitlesi karşılamıştır (Akşam 20 Mayıs 1934).

Temel atma töreninde ilk sözü Kayseri Milletvekili Reşit (Özsoy) Bey almıştır. Ardından Maarif Müdürü Hüsnü Bey konuşmuş, öğretmen Zehra Hanım'ın okuduğu şiir ve Matbuat Müdürü Vedat Nedim (Tor) Bey'in yurt dışından çekilen kutlama telgraflarının okunmasından sonra söz sırası Başbakan İsmet İnönü'ye gelmiştir (Akşam, 21 Mayıs 1934; Uyanış Servet-i Fünun 31 Mayıs 1934: 4)

Başbakan İsmet İnönü, Türkiye'de sanayi hareketinin simgesi hâline gelen Sümerbank Kayseri dokuma fabrikasının temel atma töreninde yaptığı konuşmada,10 seneden beri Türkiye'de sanayinin epeyce ilerlemiş olduğunu, fakat büyük endüstriyi memlekette kurmak için derli toplu bir program hâlinde faaliyete yeni başlamış olduğunu belirttikten sonra sözü dokuma sanayine getirmiştir. Dokuma sanayimiz için alınan tedbirlerin hayata geçirilmesi ile memleketin dokuma ihtiyacının tamamıyla halledilmiş olacağını ifade etmiştir. İnönü sözlerini şu şekilde sürdürmüştür: “*Dokuma sanayi bizim inkişafımız için büyük bir mevzudur. Her memleket az çok büyük sanayiye bundan başlamıştır, denilebilir. Fakat bizim dokuma sanayinde elde edeceğimiz neticeler dokumacılığa yarayan yerli maddeleri aynı zamanda yetiştiren zirai şerait malik olduğumuz*

Gazimize derin tazim ve şükranlarımızı arz ederiz” (Cumhuriyet 6 Haziran 1933; CBA, A.VII-2-b, D.91, F. 1-25).

için iki misli istifade temin edecektir. Bu büyük mevzuda dokuma fabrikalarının tesisi içinde Sovyet sanayiyle teşriki mesai etmiş bulunuyoruz. Sovyetlerin bu fabrikaları kurmak için kendi memleketlerinde yapılan bir işten daha ziyade dikkatli ve temiz olduklarını görmek bizi cidden memnun ve mütehassıs etmektedir" (İnönü'nün Konuşması, Demeç... 2003: 77; Yeni Türk Mayıs 1934: 1443- 1444; Ayın Tarihi Mayıs 1934: 15- 18) dedikten sonra aynı yıl içinde BBYP programı çerçevesinde diğer fabrikaların da memleketin muhtelif yerlerinde temellerinin atılacağını ve bir yıl sonra bunların işletmeye açılacağını, fabrikanın tahminen beş milyon liraya mal olacağını; Fabrikada 33 bin iş ve bin küsur tezgâh bulunacağını, tahmine göre yılda takriben 25 bin balya kadar pamuk istihlâk edeceğini, 25 bin balya pamuk istihlâki bu senelerde bu memleketin yetiştirdiği pamuk mevcudunun büyük bir kısmının Kayseri'de üretileceğini ve 1500 kişinin istihdam edileceğini belirtmiştir (Akşam 21 Mayıs 1934; Cumhuriyet 21 Mayıs 1934).

İnönü, sözü yeniden temelini attıkları fabrikaya getirerek, Kayseri dokuma fabrikasının Sümerbank'ın bünyesinde faaliyet göstereceğini, esasen bu fabrikaların sanayi programının tahakkuk ettirilmesinde millî bankaların önemli görevler üstlendiklerini ifade etmiştir. Sümerbank'ın münhasıran memleketin endüstrisinin kuruluşu ile doğrudan ilgili olduğunu, İş Bankasının da geniş işteğal mevzularının müsait olduğu nispette memleketin sanayileşmesi için bütün emeğini sarf edeceğini belirtmiştir. Ayrıca ziraat bankası kendi sahasının müsait olduğu nispette memleketin endüstrisine katkı sağlamaya çalışılacağını ifade etmiştir (İnönü'nün Konuşması, Demeç... 2003: s. 78; Ayın Tarihi Mayıs 1934: 15- 18).

İnönü konuşmasını, "Bugün Kayseri dokuma kombinasının temel atma merasimini yapmış oluyoruz. Ümit ederim ki istikbal büyük sanayi programının, büyük endüstri programının ilk eserinin kurulduğu bugünü memnuniyetle ve bu toplantımızı zevkle hatırlayacaktır. Kayserilileri böyle büyük milli terakkinin mühim bir abidesini bu kadar hararet ve muhabbetle kucakladıklarından bilhassa tebrik etmek isterim" diyerek tamamlamıştır. Konuşmaların tamamlanmasından ardından da temel atma törenine geçilmiştir. İsmet İnönü, bakanlar ve Rus misafirlerden bir temsilci fabrikanın ilk harcını hep birlikte atmıştır (Ayın Tarihi Mayıs 1934: 15- 18; Cumhuriyet, 21 Mayıs 1934). Fabrika inşaatının en önemli bölümünü 232 m boyunda, 143 m genişliğinde ve 9.15 m yüksekliğinde olan asıl bina kısmı yani dokuma kısmı oluşturmaktaydı. Bu bölüme özel bir mimari üslup uygulanmıştır. Dokuma fabrikalarında yaşanan en önemli sorunlardan biri fabrikanın içine güneş ışığının doğrudan gelmemesiydi. Rusya'daki uzmanlar tarafından hazırlanan planda bu konu öncelikli olarak değerlendirilmiştir. Yapılan çalışmalar sonucu fabrikaya pencereleri tamamıyla kuzeye bakacak şekilde olacak "şet" adı verilen bir çatı usulü uygulanacaktı. Bu kısmın inşasına temel çalışmalarının ardından dikilen beton ayaklar üzerine konulan beton direk kalıplarının yapılması ile başlanmıştır.

Kayseri dokuma kombinası temelinin atılmasından açılışına kadar olan süreçte herhangi bir aksamanın olmaması için ilgililer tarafından yakından izlenmiştir. Mimarlığı İvan Sergeevich Nikolaev³², müteahhitliği de Abdurrahman Naci Bey (Demirağ)³³ tarafından yapılan fabrikanın

³² İvan Sergeyeviç Nikolayev, 19 Temmuz 1901 Yılında Rusya'nın Voronezh şehrinde doğmuş, 1925 yılında Moskova Yüksek Teknik Okulundan mezun olmuştu. Sosyal tesisler ve spor alanlarından oluşan Öğrenci yurdu projesiyle ödül kazanmıştı. Sovyet Devrinin en başarılı genç mimarı olarak, Rusya dışında yine böyle sosyal tesis ve spor alanlarıyla donatılmış, her türlü ihtiyacını kendi sağlayabilecek şekilde yapılan fabrika (KOMBİNAT) projeleri yapmak için görevlendirilmişti. Moskova İnşaat Mühendisliği Fakültesinde "dekanlık" yapmıştı. Türkiye'de yapılacak tesislerin yerlerini belirlemek için ülkemize gelen meşhur "Orlof heyeti" içerisinde de yer almıştı. Nikolayev, 1979 yılında Moskova'da hayatını kaybetmişti. Önemli eserleri arasında 1928- 29 yıllarında İvanov- Kasimov-Pskov iplik fabrikalar; 1929- 31

inşaatı (Asiliskender, 2002: 66; Uz Temmuz- Ağustos 2017: 37- 45), 1935 yılı haziran ayında büyük oranda tamamlanarak makinelerin yerleştirilmesi işlemine başlanmıştır. Ancak 22 Nisan 1934 tarih ve 2394 sayılı muafiyet ruhsatnamesini haiz fabrika için Rusya'da Türkstroy idaresinden satın alınarak getirilmekte olan makine, alet ve edevatta Türkstroy idaresi tarafından düzenlenen faturalarda bazı eksiklikler görülmesi üzerine bazı zorluklar yaşanmış ve Teşvik-i Sanayi Kanununda ön görülen teşvik uygulanamamıştır. Bunun üzerine Gümrük ve İhisarlar Vekilliğinden yazılan 27 Temmuz 1935 tarihli yazıyla muafiyetten yararlanması öngörülen malzemeler için Sümerbank tarafından verilecek belge ile muafiyetin uygulanmasına karar verilerek gecikmenin önüne geçilmiştir³⁴. Bu gelişmeler yaşanırken fabrikanın son durumunu yerinde görmek için İçişleri Bakanı Şükrü Kaya Bey ve Sümerbank genel direktörü B. Nurullah Esat Sümer gelişmeleri yerinde görmek için Kayseri'ye geldiler (Ulus 24- 25 Haziran 1935.;Zaman 26 Haziran 1935). Fabrikanın kurulduğu alanı denetleyerek işletmeye hazır hâle gelen ve Rusya'dan getirilerek kurulan makinelerin bulunduğu alanı, depolama alanlarını, fabrikaya enerji sağlayacak olan elektrik santralini gezdiler. Fabrikanın işletme kapasitesi ile ilgili bilgileri aldıktan sonra Ankara'ya dönmüşlerdi (Cumhuriyet 26 Haziran 1933: 3). İçişleri Bakanı Şükrü Kaya Bey Ankara'ya döndükten sonra yaptığı açıklamada Kayseri'deki fabrikanın üç günden beri deneme üretimine başladığını açıklamıştır. Orta Anadolu'da yükselen bu büyük eserin bir kurtuluş anıtı olduğunu ve Türk endüstrileşme hareketinin başarısına başlı başına bir misal bulunduğunu söylemiştir. Bakan, Türkiye ve Rusya'nın işbirliğinin büyüklüğü ve önemini dile getirerek tarihin bu önemli eserinin ortaya çıkmasına vesile olanları kutlamak gerektiğini ifade etmiştir (Cumhuriyet 26 Haziran 1935; Ulus, 26 Haziran 1935; Zaman, 26- 27 Haziran 1935). İki gün sonra gazetecilerle tekrar bir araya gelen İçişleri Bakanı Şükrü Kaya Bey, bu kez fabrikanın işletme kapasitesi ile ilgili bilgiler vermiştir. Fabrikanın 33 bin iğli ve 1082 mekanik dokuma tezgâhına sahip olduğunu, o zamana kadar Türkiye'de 10 bin iğiyi aşan dokuma fabrikasının bulunmadığını, fabrikanın bir yılda

yıllarında Ordzhonikidze Moskova Tekstil Endüstrisi Komünal evi (ödül kazandığı proje); 1934 -1935 Sümerbank Kayseri Tekstil Fabrikası ve Nazilli Basma Fabrikası.; 1950- 52 yıllarında Tiran (Arnavutluk) ve Harbin (Çin)Tekstil fabrika inşaatları bulunmaktadır.

³³ MühürdarzadeAbdurrahman Naci Bey (Demirağ) 1890 yılında Sivas'ın Divriği ilçesinde doğmuştur. İbtidâî ve rüşdî tahsilini Divriği'de, idâdî tahsilini Beyrut'ta yaptıktan sonra 1321' (1905) de Yüksek Mühendis Mektebine girdi ve 1330 (1914) da yüksek diplomasını aldı. 1914 Temmuz'unda ihtiyat zabıt namzedi olarak Harbiye Mektebi'ne dâhil oldu. Arıburnu Cephesi'nde mestur (kapalı) yollar ve siperler inşaatında çalıştı. 12 Ekim 1331'de (1915) Hicaz Demiryolu Mısır Şubesi Mühendis Muavinliğine tayin edildi. 1 Temmuz 1334 (1918)- 7 Aralık 1334 (1918) arasında Askerî Demiryolları Anadolu Şarkî Hududu Samsun- Sivas İnşaat Mühendisliğinde çalışarak 7 Aralık 1334'te (1918) iştirâ etti. 8 Aralık 1334'te (1918) Defteri Hâkânî Emaneti Heyeti Fenniye Mühendisi olarak göreve başladı. 3 Nisan 1335'te (1919) İstanbul Tapu Müdüriyeti Heyeti Fenniye Ser mühendisi, 29 Ocak 1339 (1923) da İstanbul Umuru Tasarrufiye Müdüriyeti Ser mühendisi oldu. Burada 2 Ağustos 1340 (1924)'a kadar çalışarak istifa etti. 26 Mart 1939 - 15 Ocak 1943 Sivas milletvekili olarak [TBMM](#) VI. ve VII. dönem parlamentoda bulundu. Harp Madalyası sahibidir. Evli ve beş çocuk babasıdır. Fransızca ve Arapça bilen Abdurrahman Naci Bey 2 Temmuz 1944'te Ankara'da vefat etti ve İstanbul Zincirlikuyu mezarlığına defnedildi. (Türk Parlamento Tarihi 2001: 665- 666; Batmaz- Emiroğlu vd. 2006: 82).

³⁴ Fabrikaya gelecek malzemeler için Teşviki Sanayi Kanunundan öngörülen muafiyetin uygulanması için hazırlanan 1 Ağustos 1935 tarihli Başvekâlet kararnamesi (BCA.030.18.01.02.57.64.11)

işleyeceği pamuk miktarının 5 milyon kilogram yani 25 bin balya olduğunu söylemiştir (Ulus 28 Haziran 1935).

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ve beraberindekilerle birlikte fabrikayı gezen Sahir Üzel, izlenimlerini şu şekilde nakletmektedir: (Cumhuriyet 25 Haziran 1935): *“Henüz bir ay önce gelmiş ve gördüklerimi sütunlara yazmıştım. O gördüğüm yerler şimdi bambaşka. Yarıda kalan yapılar bitmiş, fabrikanın ana çizgileri ortaya çıkmıştır... Fabrika binasına girdim. Sıraya dizilmiş bir sürü makine kumanda bekliyor. Saatlerce gezdim, fakat burası bir iki günde gezilerek anlaşılacak gibi değil... Uzak değil, bir yıl önce üstünde tırmıkla sapanın fermanı okunan, öküzle mandanın ahır gübre kokusu duyulan şu toprakta bir yıl sonra kim derdi ki böyle betonarme bina yükselecek. Beş on çiftçinin alın teri dökerek az bir ürün için sapan kullandığı bu yerde şimdi 1.500 işçi 17 milyon için çalışacak... İşçi Türk kız ve kadınlarının çalıştıkları daire ne kadar gösterişli ve ne kadar titiz temizlenmiş. Boyundan yüksek tezgâhlar arasında küçücük yavrular bir saat önce okudukları derslerin tecrübesini görüyorlar. ‘**Elinin hamuru ile erkek işine karışmayı**’ gelin de burada görün. 10- 15’lik kızlardan 50’lik kadınlara kadar kalabalık bayanların o hamurlu ve kınalı elleriyle büyük demir makinelerin üstünde çalışmalarını insana tatlı bir ürperti veriyor. Fabrika bu genç ve daimi kadroya gönül bağlamış... Fabrika bitmiş demektir. Temmuz ayı içinde Başbakanın gelişi ve açılışına hazırlanıyor”*.

6. Fabrikanın Açılışı

Kayseri dokuma kombinasında deneme üretiminde yeterli sonuçların alınmasının ardından fabrikanın resmî açılışı için çalışmalara başlanmıştır. Rusya ile irtibata geçilerek onların katılımı için uygun olacak şekilde bir tarih tespit edilmesine karar verilmiştir. Bu amaçla Ekonomi Bakanı Celal Bayar 15 Temmuz 1935’te Rusya’ya gitmiştir (Cumhuriyet 15- 25 Temmuz 1935: 2). Bayar, orada bazı fabrikaları ve elektrik santralini gezmiştir. 26 Haziran 1935’de Moskova’ya büyükelçi olarak atanmış olan Zekâi Apaydın’ın da hazır bulunduğu Türk heyeti, Dışişleri Bakanı ve Rus Ağır Endüstri ve Dış Tecim (ticaret) Halk Komiseri Rosengoltz ile görüşmüştür (Cumhuriyet 27- 28 Temmuz 1935). Rosengoltz, görüşmeden sonra yaptığı açıklamada iki ülke arasındaki ekonomik çalışmalardaki işbirliğinin ve Sovyet Rusya’nın Türkiye’nin sanayileşmesine olan teknik yardımının daha ziyade atırılmasının önemini vurgulamıştır. Buna karşılık Celal Bayar da Sovyet- Türk dostluğunun sağlamlığını iki tarafın tamamıyla anlamış olduğunu önemle kaydettikten sonra Türkiye’nin sanayileşmesi alanındaki beraber çalışmanın ve Sovyetlerin dostane olarak yapmakta oldukları ilmî, teknik yardımın ve kredinin ileride de eksilmeyeceği ümidinde olduğunu belirtmiştir (Cumhuriyet 28 Temmuz 1935). Bu görüşmeler sırasında Kayseri’de kuruluşu tamamlanan fabrikanın açılışı da görüşülmüş ve yaklaşık on altı ay gibi kısa bir sürede faaliyete hazır hale getirilen Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı çerçevesinde “*kombina*³⁵” hâlindeki ilk pamuklu dokuma tesisi olan Kayseri dokuma fabrikasının açılış tarihi olarak 16 Eylül 1935 günü belirlenmiştir.

Kayseri’deki fabrikanın açılışına katılacak Rus heyeti 14 Eylül 1935’te Çiçerin vapuru ile İstanbul’a gelmiştir. Heyette Rusya Ağır Endüstri Halk Komiser Yardımcısı Piatokof’un başkanlığında Türkstroy İdaresi Genel Direktörü Zolotariof, Türkstroy Genel Direktör Yardımcısı Ziglin, Sovyet Rusya Ağır Endüstri Komiserliği Elektrik İşleri Direktörü Andreey, Komiser Yardımcısı Özel Sekreteri Moskaliof bulunuyordu. Heyet Galata rıhtımında törenle karşılandı. Karşılama töreninde İstanbul Valisi (İlbay) Muhittin (Üstündağ) Bey, İstanbul Ticaret Odası Başkanı Mithat Nemli, İstanbul Emniyet Müdürü, Sümerbank İstanbul şubesi başkanının da aralarında bulunduğu kalabalık bir heyet tarafından karşılandı. Karşılama

³⁵ Kombina, bir sanayi dalında birbirini tamamlayan etkinliklerin tek bir çatı altında toplanmasıyla oluşan kuruluş olarak tanımlanabilir.

töreninin ardından misafirler Rusya'nın İstanbul'daki konsolosluğuna götürülmüştür. Burada bir süre dinlendirilen heyet daha sonra Haydarpaşa'dan kaldırılan özel bir trenle Ankara'ya uğurlanmıştır. Heyeti Ankara'da Ekonomi Bakanı Celal Bayar, Dışişleri Bakanlığı adına Ferruh Bey, Sümerbank Genel Direktörü Nurullah Esat Sümer, Vali ve Belediye başkanı Nevzat Tandoğan, Emniyet Müdürü ve Tecim (Ticaret Odası) Odası Başkanı karşılamıştır (Cumhuriyet 15- 16 Eylül 1935). Celal Bayar tarafından Marmara Köşkünde öğlen yemeği verilmiş olan heyetle aynı gün gece 24'te topluca trenle Ankara'dan Kayseri'ye gitmek için yola çıkılarak 16 Eylül sabahı saat 8.15'te Kayseri istasyonuna ulaşılmıştır (Cumhuriyet 16 Eylül 1935).

Öğleden sonra yapılan fabrikanın açılış töreninde konuşan İktisat Vekili Celâl Bayar, 1934'te uygulamaya konulan endüstri programının önemini vurguladıktan sonra Rusya'dan gelen misafirlerle birlikte fabrikanın açılış törenini yapmakla büyük zevk duyduğunu belirtmiştir. Türkiye'nin 1 milyar 200 milyon lira olan bütçesinin 50 milyon lirasının hammaddesi yurtçinde bulunan tekstil ithalatına gittiğinin ve bunun anlamının memleket ham maddelerini yok pahasına yurt dışına satarak mamullerini de o nispette pahalıya satın almak olduğunu ifade etmiştir. Ardından sözü Kayseri kombinasının açılışına getirerek dört yüz seksen üç gün önce Başbakan İsmet İnönü'nün fabrikanın temeli atılırken söylediği *"Sovyetlerin bu fabrikaları kurmak için kendi memleketlerinde yapılan bir işten daha ziyade dikkatli ve temiz olduklarını görmek bizi cidden memnun etti. Her iki memleket ulusal mukadderatlarına hâkim olmak için davalarını, gayelerini tahakkuk ettirmek için yüksek mücadeleye atıldıkları zaman birbirlerini işbaşında bulmuşlar ve birbirlerine ellerini uzatmışlardır. Biz, dost eli daima sıktık ve sıkmakta devam edeceğiz"* sözünü hatırlatarak İnönü'nün sözlerinin gerçekleştiğini (Kuruç 1993: 353), Türk- Sovyet dostluğunun gün geçtikçe kıymetinin arttığını dile getirerek *"Dostluğumuzun ve aramızdaki uyumun mesut bir tecellisi olarak aramızda bulunan dostlarımızı sevgi ile selamlarım"* demiştir. Celal Bayar konuşmasının ilerleyen kısmında Kayseri dokuma fabrikasında üç ekip ile 4 bin beş yüz işçinin çalışacağını, fabrikada 23.628 kirmen (iğ) ve 1.008 dokuma tezgâhının bulunduğunu ve yılda yaklaşık 4,5 milyon lira değerinde 127 bin pamuk balyası ile 30 milyon metre pamuklu dokuma üretileceğini ifade etti. Üç, dört yıl önce Türkiye'nin toplam iğ miktarının 162 bin 900, tezgâh sayısının ise 2700 olduğu (Daver, 20 Eylül 1935), pamuk rekoltesinin 80/90 bin balya arasında değiştiği ve 127 bin pamuk balyasının işlenebildiği dikkate alındığında Kayseri'de kurulan fabrikanın öneminin daha iyi anlaşılacağını belirtmiştir³⁶.

Kayseri kombinasının açılış vesilesi ile Rus Dışişleri Halk Komiseri Vekili Krestinski'nin Moskova'da yaptığı bir konuşmada, Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğinde siyasi bağımsızlığını kazanan Türkiye'nin bunu ekonomik alanda da gösterdiğini; Türkiye'nin sanayileşmesini dost bir ülke olarak olumlu karşıladıklarını, kurulan her fabrikanın Türkiye'nin ekonomik gücünü ve siyasi etkinliğini arttıracığını söylemiştir (Cumhuriyet 18 Eylül 1935). Krestinski, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'a çektiği telgrafta da *"Türk Hükûmetinin endüstri alanındaki büyük başarısının bir delili olan Kayseri bez fabrikasının açılış töreninin yapılması münasebeti ile en hararetle tebriklerimi sunarım. Türk endüstrisinin ilerlemesi ve Türk- Sovyet dostluğunun devamlı gelişmesi hakkındaki en içten dileklerimi bildiririm"* demiştir (Cumhuriyet 18 Eylül 1935).

Açılış töreninden sonra Celal Bayar Rus misafirleri ile fabrikayı gezerek incelemelerde bulunmuştur. Pamukları inceleyerek, tezgâhların başında bulunan çalışanlarla sohbet etmiştir (Cumhuriyet 19 Eylül 1935). Bayar ve Sovyet Heyeti incelemelerin ardından aynı gün Ankara'ya dönmüştür. Bir gün Ankara'da dinlenen Ekonomi Bakanı Celal Bayar ve Sovyet

³⁶ Konuşmanın tamam için bk. (Kuruç 1993: 352- 354.; Uyanış- Servetifünun 26 Eylül 1935; Cumhuriyet 17 Eylül 1935).

Heyeti daha sonra trenle Eskişehir'e geçerek Aralık 1933 yılında faaliyete geçen Şeker Fabrikasını ardından da İzmit'e geçerek Hereke dokuma fabrikasını gezdikten sonra İstanbul'a gitmiştir (Cumhuriyet 18-20 Eylül 1935). İstanbul'da Başbakan İsmet İnönü tarafından kabul edilen Sovyet heyeti (Cumhuriyet 21 Eylül 1935). İstanbul'dan ayrılmadan önce Perapalas'ta Türk basın mensuplarını kabul ederek bir görüşme yapmıştır. Basın mensuplarına Sovyet Heyeti adına açıklamada bulunan Ağır Endüstri komiser Vekili Payatkof, Kayseri fabrikasının açılışı için geldikleri Türkiye'de Hükümet, Ekonomi Bakanlığı, Sümer Bank ve İş Bankası temsilcileri ile Kayseri, Ankara, Eskişehir ve İzmit'te bulunan fabrikaları ile bazı müesseseleri gezdiklerini ve iyi intibalar edindiklerini ifade etmiştir (Cumhuriyet 24 Eylül 1935).

Türk- Rus işbirliğinin ürünü olan ve kısa süre içinde tamamlanarak faaliyete geçirilen Kayseri tekstil fabrikasının ise Yakın Doğuda bir eşi daha yoktu (Tongas 1939: 66-67). Türkiye'de aynı dönemde ve Alman ve İngiliz firmaları tarafından kurulan fabrikalardan hiçbirisi bu kadar kısa süre içerisinde işletmeye açılmamıştır³⁷. Aynı dönemde kurulmasına karar verilen fabrikalar işletmeye açılmamışken Kayseri'deki fabrikanın faaliyete geçirilebilmiş olması o dönemde Türkiye ile Rusya arasındaki işbirliği ve yakınlaşmanın da bir göstergesidir.

7. Kayseri Kombinasının Özellikleri

Kayseri dokuma fabrikası yapılacak ek tesis ve inşaat işleri dışında Sümerbank'a 8.050.000 liraya mal olmuştur. Fabrikanın muharrik kuvveti³⁸ her birisi 1.500 kw'lık üç buhar türbinlerinden oluşan toplam 4.500 kw gücündeki kendi santralinden sağlanmaktaydı. Türbinlerin ikisi devamlı olarak çalışacak diğeri ise yedek olarak kullanılmıştır (Apak- Aydınli vd. 1952: 191). Fabrikanın aylık su tüketimi aylık 30 ile 40 m³ idi (Nadi 1936: 6; Kazmaz 1945: 12). Santral sadece fabrikanın değil şehrin aydınlatılmasına da katkı sağlamıştır (Yazman 1942: 26).

Fabrikanın güvenlik, sağlık ve üretim ihtiyaçlarını karşılamak için 14 temel binası vardı. Ana kapıdan içeri girildiği zaman görülen ilk bina güvenlik ve sağlıkla ilgiliydi. Burada polis karakolu, hastane ve doğumhane yer alıyordu. Çalışanların tamamı ücretsiz olarak işletmenin sağlık hizmetlerinden faydalanma hakkına sahipti (Nadi 1936: 6). Güvenlik binasının ardından müdüriyet ve kantin binaları yer alıyordu. Bu hizmet binalarından sonra fabrikanın ana binasına ulaşılıyordu (Nadi 1936: 6).

Fabrika, teşkilat ve tesisat bakımından

- 1- Harman Dairesi,
- 2- Hallaç Dairesi,
- 3-Tarak Dairesi
- 4- Cer makineleri,
- 5- Kaba Fitol Makineleri,

³⁷ Örneğin, Karabük demir-çelik kombinasında, haddehane uzun bir süre tasarlanan üretim gücüne erişememişti. Bunun nedenleri konusundaki özel incelemeden sonra İngilizler birçok aksaklık ve hesap yanlışlığını kabul etmişler ve maliyeti 300 bin sterlin olarak belirlenen gerekli düzeltmelerin yapılmasını üstlenmek zorunda kalmışlardır. (Thornburg1949:110). Dünya savaşından sonra, Türkiye ekonomisini inceleyen Uluslararası Rekonstrüksiyon ve Kalkınma Bankasının bir özel komisyonu bile, bu kombinanın projesinin o ana değin işleyişe olumsuz etkileri olan ciddi yanlışlıklar taşıdığını kabul ediyordu (Rozaliyew 1978: 161).

³⁸Bir nesneyi ya da bir sistemi çalıştırmak için kullanılan kuvvet (Drivingforce)

6- Orta Fitol Makineleri,

7- Vater (Bükme Makineleri)

8- Dokuma olmak üzere yedi kısımdan oluşmuştur (Yazman 1942: 25; Kazmaz 1945: 11- 12).

Ham madde olarak gelen pamuk balyaları harman dairesi yakınında bulunan pamuk ambarında ihtiyaç nispetinde alındıktan sonra birbirleri ile karıştırılarak ve yüksek baskı altında pres edilir ve içindeki yabancı maddeler kısmen temizlenerek hallaç dairesine gönderilmiştir. Hallaç dairesinde pamukların içerisinde yer alan yabancı maddelerin bir kısmı daha temizlendikten sonra pamuklar tamamen otomatik makinelerce tabakalar hâlinde birbirinin üzerinde bir üstüvaneye (silindir) sarılmıştır. Bu şekilde hazırlanmış olan pamuklar tarak dairesinde taranmaya başlar, tarama esnasında pamuk lifleri birbirine eşit şekilde şerit haline getirilir, işlenmeye elverişli olmayan elyaf da ayrılmıştır. Şerit hâline getirme ve ayrıştırma işleminin ardından Cer dairesinde altı şerit pamuk birleştirilerek tek bir şerit hâline getirildikten sonra kaba fitil makinelerinde büküm yapılarak makaralara sarılmıştır. Ardından iki makarada fitil halinde olan pamuklar orta fitil makinelerinde ince bir fitil şeklinde tek bir makarada birleştirilmiştir. Vater büküm makinelerine bu şekilde geçen orta pamuk fitilleri yeniden bir inceltmeye tabii tutularak tekrar bükülür ve masuralara sarılmıştır. Burada atkı ve çözüğü olarak ikiye ayrılan pamuk iplikleri dokuma dairesine gönderilmiştir. İplik dairesinde dokumaya hazır hâle gelen mamuller dokuma dairesinde kumaş hâline getirilmiştir. Dokuma işi tamamen kadınlar tarafından yapıldığı için bu bölümün işçileri kadın ve kızlardan oluşturulmuştur (Kazmaz 1945: 11). 1008 tezgâhın bulunduğu dokuma dairesi fabrikanın en geniş ve gürültülü kısmıydı. Boyanacak olanlar boyama ünitesine gönderilmiştir. İplik dokunan kısımda bobin, çözüğü, haşıl, tahar, atkı, çile ve kontrol makineleri vardı. Burada iplikler önce uzunluklarına ve kalınlıklarına göre tasnif edilir ve ipliğe istenilen rengi vermek üzere boyahaneye sevk edilmiştir. Taharlama kısmında iplikler taraklardan geçirilerek tezgâha bağlanmıştır. Boyama aşamasından sonra apre dairesinde toplanan kumaşlar ve iplikler cins ve renklerine göre masuralara sarılarak satışa arz edilmek üzere ambarlarda depolanmıştır (Yazman 1942: 26.;Kazmaz 1945: 12; Yedigün 1935: 7- 8; Üzel, Cumhuriyet 25 Haziran 1935).

Fabrikada üretilen belli başlı ürünler kalın dril, kazalına, Kolombiya, kaput bezi (şerting), patiska, diyagonal (kaşarlı ve boyalı), triko, serj, astarlık, moleskin³⁹, Japon dimisi⁴⁰,seten, pazen alaca, karamandola⁴¹, pijamalık ve şeker torbalığı denilen bezleri olmak üzere 17 çeşit muhtelif kumaş dokunmuştur (Yazman 1942: 26; Kazmaz 1945: 12- 13)⁴².

Fabrika ana işletmelerin dışında üretimi tamamlayıcı veya Sümerbank topluluğunun müşterek ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kurulmuş tali işletmeler de mevcuttu. Bunlardan telef ipliği dairesi, pamuk döküntülerinden iplik üretmek amacıyla kurulmuş olan 612 iğli özel bir tesisti. Diğer bir tali işletme de hazır giyim dairesi olup topluluğun bir kısım işçi elbisesi ve çamaşırlarını imal etmiştir. Fabrikada işletme malzemesi ve yedeklemelerinin imalatı ve bütün esaslı onarımlarının yapıldığı atölyeler de vardı. Atölyeler, fabrikanın ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra diğer fabrikaların toplu ihtiyaçlarını karşılayabilecek nitelikteydi (Yazman 1942: 26- 27; Kazmaz 1945: 12- 13.; İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi 1950: 263).

³⁹ Kadife şeklinde pamuklu kumaş

⁴⁰ Mekikli dokuma türlerinden birisi

⁴¹ Genellikle ayakkabı ve terlik yüzü olarak kullanılan satene benzer dayanıklı kumaş çeşidi. [Bir cins parlak kumaş.](#)

⁴² Ayrıca bk. (Daver, 20 Eylül 1935; Nadi, 1936; Sümerbank 1973: 31).

8. Kayseri Dokuma Fabrikası'nın Üretim Kapasitesi

Fabrika kuruluş döneminde 23.628 kirmen (iğ) ve 1.008 dokuma tezgâhına sahipti. Fabrikada, faaliyete geçtiği dönemde ortalama iki bin beş yüz erkek ve dört yüz kadın işçi çalışmıştır (Sümerbank 1943: 42; Apak- Aydınelli vd. 1952: 191)⁴³. 1936 yılında işçiler yılda 6750 saat çalışarak 127 bin pamuk balyası (yaklaşık 7600 ton) işlemiş ve 23.628 kirmen (iğ) ile 5.750 ton iplik, 1.028 dokuma tezgâhı ile de 18.102.364 metre kumaş üretmiştir. Bu rakamlar 1940 yılında 8.110 (İktisadi Meclis Raporu 1942: s. 9); 1947 yılında 8.807; 1960 yılında 6,5 (Sümerbank Temmuz 1961: 31), Cumhuriyetin 50. Yılı olan 1973'te ise 35 bin 880 iğ ile 6.952 ton iplik (Sümerbank, 1943: 42.; Kazmaz 1945: 13; Sümerbank 1973: 31); dokumada ise 1940 yılında 21.198.344 (Sümerbank 1942: 10), 1947 yılında ise 39.702.732 metreye (İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi 1950: 262), 1960 yılında 49.325.363 metreye (Sümerbank Temmuz 1961: 31), Cumhuriyetin 50. yılı olan 1973'te ise 1205 tezgâhla⁴⁴ 51.919.000 metre kumaş üretme kapasitesine ulaşmıştır (Kazmaz 1945: 13; Sümerbank 1973: 31). Rakamlara bakıldığı zaman fabrikada İkinci Dünya Savaşı yıllarında ciddi bir üretim artışının olduğu görülür. Büyük oranda askerî gerekçelere dayanarak yapılan üretim artışı sırasında üretilen malın kalitesi düşmüştür, çünkü o dönemde malın kalitesinden çok üretimin fazlalığı önem taşımıştır (Kazmaz 1945: 13). Savaş sonrası dönemde ise yeniden kalitenin artırılması için fabrikanın yıllık çalışma planı yeniden düzenlenmiştir.

Fabrikada 1975 yılından itibaren daha önce kullanılmakta olan Nortrop tipi tezgâhlar kaldırılarak yerine Dronier tipi tezgâhların yerleştirilmesine başlanmış ve 1976 yılının sonuna kadar 288 adet tezgâhın montajı yapılmıştı. 1976 yılı itibarıyla fabrikada 288 adet Dronier, 705 adet Nortrop olmak üzere toplam 913 tezgâhta 40.402.000 metre kumaş üretilmekteydi (Akgündüz 1976: 13).

Türkiye'nin 1930 yılında yıllık pamuk üretimi 32 bin ton (Bunun 25 bin tonu sadece Çukurova'da üretilmekteydi) (Özgirgin, Ekim 1973: 45), mevcut iş miktarının 73 bin, işlenebilen pamuk miktarının 5.230 tondur. 16 milyon metre kapasiteli dokuma tesislerinde 9,5 milyon metre kumaş üretilmekteydi. Üretilen pamuğun önemli bir kısmı yurt dışına satılıyordu. Türkiye o yıllarda kadar hammaddesinin kendisinin sattığı pamuğu, tekstil ihtiyacını karşılamak için % 72'sini ithal etmek durumunda kalmıştır⁴⁵. Bu rakamlar Kayseri'de kurulmuş olan fabrikanın o dönemde Türkiye için ne denli önemli olduğunu göstermektedir.

9. Kayseri Dokuma Fabrikası'nda Sosyal ve Kültürel Etkinlikler

Kayseri dokuma fabrikası kurulduğu ve faaliyete geçtiği günden itibaren eğitim, sağlık, sportif ve kültürel etkinliklerin de merkezi olmuştur. Fabrika bünyesinde okuma yazmanın yanı sıra meslek edindirmeye yönelik bir yılı teorik bir yılı da pratik olmak üzere iki yıllık eğitim veren okulun yanı sıra tamamen pratik işçi yetiştiren kurslar da vardı. Bunlardan başka fabrika adına sanat enstitülerinde okutulan öğrenciler de vardı (Kazmaz 1945: 14; Üzel 11 Mayıs 1936). 1941 yılı içinde sanat enstitüsünde Pamuklu fabrikaların uzman işçi ve usta

⁴³ Yunus Nadi, Çalışanlarla ilgili şu detay bilgiyi vermektedir: "Tamamı erkek olmak üzere 142 usta ve 62 usta yardımcısı, 32 kadın ve 1336 erkek işçi, 100 kadın ve 1038 erkek çırak. İşçi ve çırak adedinin % 80'inin 20 yaşından küçükler teşkil etmektedir". (Nadi, 26 Şubat 1936).

⁴⁴ 1969 yılından itibaren 1205 tezgâhla üretim yapılmaya başlanmıştı (Akgündüz 1976: 13).

⁴⁵ Ali Süreyya Bey, 9 Eylül 1933'te yayımladığı makalesinde 1923'ten 1932 yılına yıllara göre pamuklu ürünler alanında yapılan ithalat listesini vermiştir. (Süreyya 9 Eylül 1933; İlkin 2004: 223).

muavinlerinin yetiştirilmesi hedeflenmiştir⁴⁶. Fabrika, 1941 yılından itibaren teknik işçi ihtiyacını büyük oranda bu okuldan karşılamıştır. Fabrikanın, kendi işçisini kendisi yetiştiren bu uygulama Türkiye’de bir ilkti. Okulda teorik dersler; mesleki bilgiler, dokuma teknolojisi, dokuma makinesi dersi, hesap, işçi ödevleri ve metot dersleri vardı. Metot derslerinde SSCB’de (Rusya) yeni kurulan ZİT Enstitüsü’nün müfredatı uygulanmıştır. Teknoloji ve makine dersleri Moskova Dokuma Usta Numune Okulu programına; mesleki bilgi dersleri ise Moskova Dokuma Enstitüsü Usta Kursları Programına göre verilmiştir. Başbakan İsmet İnönü’nün Ekim 1936’da fabrikayı ziyaret ettiğinde bir millî fabrikanın açılışında kullandığı “Yeni sanayi hayatımızda işçiyi yetiştirmek bir millî vazifedir (Endüstri Ocak 1946: 124)”⁴⁷ sözüne uygun olarak okulda eğitim alan öğrencilerden 1450’si fabrikada çalışabilecek konuma gelmiştir (Endüstri Birinci teşrin 1936: 30).

Fabrikayı ve okulu gezerek gözlemlerini yazıya döken gazeteci Yunus Nadi, okulla ilgili tespitlerini naklederken dikkat çekici bilgiler vermiştir. Okulda öğrencilerin yaşlarından ve boylarından umulmaz bir zekâ ve dikkatle çalıştıklarını belirtmiştir. Fabrikanın okul kısmında büyük makinelerin küçük ölçekte örnekleri olan tezgâhların önünde ustaların gözetimi altında uygulama yaparak çalıştıklarını; ayrıca dershanelerde de nazari (teorik) dersler gördüklerini ve talebelerden çıraklık devresinde olanların sabah, öğlen ve akşam yemeklerini fabrikanın yemekhanesinde ücretsiz olarak yiyebildiklerini ifade etmiştir (Nadi 26 Şubat 1936: 6). Okulda bir iki aylık süre içinde uygulamalı eğitim görerek yetişen çocukların bu sürenin sonunda fabrikada ustaların gözetimi altında çalışabilecek duruma geldiklerini belirtmiştir (Nadi, 1 Mart 1936).

Fabrikada, 1943 yılı itibariyle kendi içinde ilkokul mezunlarından sanatkâr işçi yetiştirmek amacıyla çırak okulları açılmıştır (Sümerbank1943: 256; Makal 1999: 275). Ancak İkinci Dünya Savaş sonrası dönemde fabrika eğitilmiş elemanlarını kurumda tutmakta zorlanmaya başlamıştır. 1948 yılında fabrikada çalışanların % 3’ü sanat, % 5’i orta ve % 10 civarı ilkokul mezunuydu (Baydar 11 Eylül 1948).

Fabrikada çalışanların sağlığını ön planda tutmak temel konulardan birisiydi. Fabrika alanında memur, işçi ve yakınlarına hizmet veren ve her türlü acil vakaya anında müdahale edebilen bir hastane binası da inşa edilmiştir. Hastanede dâhiliye ve hariciye olmak üzere iki bölün bulunmakta ve fabrikanın yanı sıra şehrin de sağlık sorunlarına katkı sağlamıştır (Yazman 1942: 29). İşçi sağlığını korumak için fabrika çevresinde de bazı önlemler alınmış ve fabrika çevresindeki bataklıklar kurutulmuş yeşil alana dönüştürülmüş, bu şekilde çalışanlar olası sıtma hastalığına karşı korunmuştur. Fabrikada mesleki hastalıklar için de bir ünite oluşturulmuştur. Boyahanede çalışanların zehirlenme riskini azaltmak için burada çalışanlara günde bir litre süt verilmeye başlanmıştır (Kazmaz 1945: 14).

Fabrikada çalışanların mesai dışındaki zamanlarında beden sağlıklarını geliştirmek için lojmanların çevresinde spor yapmalarına imkân veren alanlar da oluşturulmuştur. Fabrikada futbol takımı kurulmuştur. Bu takım sahasında Kayseri’nin diğer takımlarıyla maçlar yaparak

⁴⁶ “Sümerbank ve Müesseseleri 1941 Yılı Faaliyet Raporu Hakkında Sümerbank’ın Mütalaaları”, (Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi, 2/11 - 31. No. 5672-17).

⁴⁷ Dergi yazının devamında Kayseri dokuma fabrikasında çalışan sanat okulu mezunlarının toplu bir fotoğrafını koyarak sanat okulu mezunlarının fabrikalardan uzaklaşmaya başladığını belirterek bunun sebeplerinin araştırılmasını istemektedir (Endüstri Ocak 1946: 124).

fabrika ile şehrin bütünleşmesine katkı sağlamıştır. Fabrikada güreş sporu ile uğraşmak isteyenler için bir salon, fabrika alanında futbol dışında, tenis, boks, eskrim, atletizm sahaları, jimnastik meydanı, yüzme havuzu ve atlı spor için engelli koşu yeri mevcuttu (Daver20 Eylül 1935; Nadi 26 Şubat 1936; Kazmaz 1945: 14; İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi 1950: 263). Kışın kayak sporu ile uğraşanlar da vardı (Nadi 26 Şubat 1936).

Fabrikada çalışanların barınma problemini çözmek amacıyla işçi ve memurlar için çok sayıda lojman inşa edilmiştir. Lojmanlar, fabrika binaları ile beraber tasarlanmış ve belirli zaman aralıklarında inşa edilmiş konutlardır. İlk olarak, 1935 yılında fabrika içinde memurlar için beşer odalı dubleks 8 daireyi içeren betonarme apartmanlar ile 2 kat üzerine üçer odalı 16 daire inşa edilmiştir. Fabrika dışında ustalar için yapılan apartmanlarda ikişer odalı 64 daire ikişer katlı 4 blok içinde düzenlenmiştir. Ayrıca 1937'de, kullanıma hazır hâle gelecek olan 500 yatak kapasiteli betonarme bekâr pavyonu yapılmıştır (Üzel 11 Mayıs 1936). Konutların tasarımında, işlev ön plandaydı. Mekânlar, sadece içindeki gerçekleştirilecek işlevin gerektirdiği büyüklüğe sahipti. Genel olarak betonarme teknikle inşa edilseler de, yerel malzeme taş, cephelerde ön plana çıkarılmıştır.

İlk etapta yapılan konutlar yetersiz kalınca 1940 yılı sonundan itibaren zor şartlara rağmen yeni konut projesi hayata geçirilmeye başlanmıştır (Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi, 2/11-31. No. 5672-18). Ancak yapılan konutlar yeterli olmamış ve ilerleyen yıllarda işçinin konut sorunu için yeni arayışlara gidilmiştir. Fabrikada çalışan işçiler için 1948 yılı sonuna doğru 600 evden oluşacak yeni konutların inşasına karar verilmiş ve 1950 yılının İlk Bahar'ında konutların temeli atılmıştır (Hürbilek 21 Nisan 1950). Yeni yatırımlara rağmen fabrikada konutla ilgili şikâyetler bitmemiştir. 1935-1950 yılları arasında, toplam altı ayrı tipte konut üretilmiştir (Üzel 11 Mayıs 1936; Asıliskender 2002: 76-78). Yeni yapılan konutlarla birlikte fabrikada çalışan evli işçilerin % 35'i aileleriyle birlikte barındırılma imkânına sahip olmuştur (Çalışma Dergisi Haziran 1946: 57; Makal 1999: 266)⁴⁸. Ancak barınma sorunu ile ilgili tartışmalar bitmemiştir. Bu kez işçilere tahsis edilen evlerin % 80'ine memurların oturduğu, ancak % 20'sinin ustabaşı, usta ve işçilere tahsis edildiği, işçiler arasında da ayırım yapıldığı, torpil bulamayan işçilerin % 80'e sağlığa elverişli olmayan bodrum katlarının verildiğinden yakınmaya başlamışlardı (Baydar 21 Ağustos 1948).

Sümerbank Kayseri bez fabrikası ve lojmanları, yapıldığı dönem ve konumu itibarıyla, büyük bir devrimin eseridir. Yapılış amacı, ekonomik ve sosyal işlevi, Türkiye Cumhuriyeti'nin ulus-devlet oluşturma çabalarıyla doğrudan ilgilidir. Bundan dolayı tesis, sadece Kayseri merkezli değil, o dönemde oluşturulmaya çalışılan "modern" Türkiye hakkında genel bir değerlendirme imkânı sağlamaktadır.

10. Fabrikada Ücret ve Çalışma Hayatı

Fabrikanın ilk açıldığı yıldan II. Dünya Savaşına kadar olan dönemde doküman alanında çalışan bir işçinin günlük kazancı ortalama 120 kuruştur. Çalışanlara maaşlarına ilave olarak devam primi, çalışma süresi arttıkça yıllık ücretli izin süresinin artması, evlenme ve doğum hâllerinde kıdem miktarına paralel artan yardımlar, her gün ücretsiz olarak verilen 1600 - 1700 kalorilik bir öğün yemek, işçi çocuklarını barındıran ve okutan kreşlere ve benzeri haklar da verilmiştir. Fabrikada çalışanların maaşları II. Dünya savaşının sonuna yaklaşırlarken günlük 7-8 liraya kadar yükselmiştir (Kazmaz 1945: 13). Bu çalışanların ücretlerinin 10 yılda 8 kata yakın

⁴⁸ Ancak Sümerbank Dergisinin Cumhuriyetin 25. Yılı sayısında işçi ve memurların mesken ihtiyaçlarının sağlık şartlarına uygun olmak kaydıyla ancak %20'sini karşılayabildiği de belirtilmektedir. (Sümerbank 1948: 54).

bir oranda attığı anlamına gelmektedir. Ancak ücretlerdeki artış, artan enflasyon yüzünden hiçbir zaman çalışanları memnun etmemiştir. Devlet 1 Ocak 1947 tarihinden itibaren iplik ve dokuma şubelerinde iki ekip çalışırken üretimi arttırmak için ekip sayısını üçe çıkarmış, ücretlere de % 20 net zam ayrıca hayat pahalılığı zammı olarak % 25 saat ücretlerine eklenmek üzere toplam % 45 zam yapmıştır (Baydar, 9 Ekim 1948). Fakat bu artış da yeterli bulunmamış ve 1948 yılında Kayseri bez fabrikasında çalışan 900 işçi bir kere daha maaşlarının arttırılması talebinde bulunmuştur (Hürbilek 5 Haziran 1948). Fakat bu talep dikkate alınmamıştır (Hürbilek 18 Eylül 1948). Taleplerin dikkate alınmamasında o dönemde ülkenin içinde bulunduğu ekonomik şartlar ön plana çıkmakla beraber işçilerin örgütlü olmamasının da rolü vardır. İşçilerin yoğun olarak ücret artışı talebinde buldukları sırada Mecliste İş Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesi görüşülmüştür. Orada açıklamada bulunan Çalışma Bakanı Reşat Şemsettin Sirer, işçilerin grev taleplerinin bulunup bulunmadıkları konusuna değinmiştir. İki ay kadar önce işçilerle beş- altı saat konuştuğunu açıklamıştır. İşçilerden sadece iki kişinin grev lehinde fikir belirttiğini, diğerlerinden de memleketin hür düşünceli şerefli ve yiğit evlatları olarak fikirlerini açıkça belirtmelerini talep ettiğini fakat "grev hakkı" isteyen iki kişiye iştirak eden başka işçinin çıkmadığını açıklamıştır (TBMM Tutanak Dergisi 18 Ocak 1950: 220).

Kayseri bez fabrikasında çalışanlar tarafından başta ücretlerin yeterli bulunmaması, barınma sorununun giderilememesi idarecilerinin keyfî davranışları gibi sebeplerden kuruluşundan itibaren neredeyse her yıl çalışanların % 75'i işten ayrılmıştır⁴⁹. 1941 yılı itibari ile kuruluşundan itibaren fabrikada çalışmış olanların toplam sayısı 20 bine yaklaşmıştır. Fabrikada yılda ortalama 3.500 işçinin çalıştığı dikkate alındığında çalışan işçilerinin 5 yıl içerisinde yaklaşık altı defa yenilenmiş olduğu anlamına gelmektedir (Makal 1999: 296). İlerleyen yıllarda bu tabloda fazla bir değişiklik olmamış ve fabrikada çalışanların % 75- 80'i sonraki yıllarda da değişmeye devam etmiştir⁵⁰. Bu yüzden fabrika yönetimi, meydana gelebilecek işten ayrılmalar dikkate alarak, gerektiğinden en az % 50 daha fazla işçi alma yoluna gitmek zorunda kalmıştır (Makal 1999: 297).

Fabrikanın 1940'lı yıllarda müdürlüğünü yapan Turan Dirik bu durumu 1945 yılı sonbaharında fabrikayı ziyaret eden Süleyman Kazmaz'a şu şekilde açıklamıştır: "Endüstri alanında kuvvetli hamleler yapabilmek için gerekli şartların başında işçiyi işe bağlamak ve işçi geleneğini kurmak gelir. Ne zaman bir işçi bütün hayatını fabrika içinde gördüğü bir işte geçirir ve oğlu da babasının işine girer ve onu devam ettirir böylece işçi geleneği kurulursa o zaman endüstride ilerlemenin başlıca şartı sağlanmış olur. Bu da işçiyi fabrikaya mal etmeye bağlıdır" (Kazmaz 1945: 13).

Dirik, maaşların yetmemesindeki sebebi açıklarken sosyal bir probleme de vurgu yapıp "Ücretini alan işçi içki ve sefaletten kendisini kurtaramıyor, serseri bir hayata alışıarak işine devamlı verimli bir işçi olamıyor" demiştir. Dirik, bunun önüne geçmek için düşündüğü çarenin işçiyi ev sahibi yapmak olduğunu belirtmiştir. Fabrikanın etrafında ufak bahçeli evler kurmayı düşündüklerini, bunları belli taksitlerle işçilere satacaklarını, böylece işçinin kiracı olmaktan kurtarılacağını izah etmiştir. Bu şekilde işçinin işinden çıktıktan sonra kendi evinin önündeki bahçe işleri ile uğraşacağı ve az da olsa evine katkı sağlayabilecek ve serseri hayattan

⁴⁹ "Sümerbank ve Müesseseleri 1941 Yılı Faaliyet Raporu Hakkında Sümerbank'ın Mütalaaları", Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi, 2/11- 33. No. 5672-15; 2/11- 31. No. 5672-18).

⁵⁰ Sümerbank Genel Müdürü Cevad Adigün tarafından Cumhurbaşkanlığı Genel Kâtipliğine sunulan 1947 yılı bilançosu ile idare Meclisi raporunda da mevcuttur. (Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi, 2/3- 17 No. 789- 1.)

kurtarılmış olan işçinin fabrika için daha verimli hâle getirileceğini dile getirmiştir (Kazmaz 1945: 13)⁵¹.

Fabrikada ilk birkaç yılın ardından Kayseri ve çevresinde yaşayan kadınlar çalışırken II. Dünya Savaşı yıllarında Kayseri ve çevresinden olan işçilerin yerine Rumeli göçmenleri ile hükümlü kadınlar çalışmaya başlamıştır. Dirik, bu durumu açıklarken neden Rumeli göçmenlerine öncelik verildiğini açıklamamıştır. Ancak neden hükümlü kadınların çalıştırıldığından bahsederken şu ifadelerle yer vermişti: *“Hükümlü kadınların çalışması hem kendileri için hem de fabrika için faydalı olmaktadır. Hükümlünün çalıştığı her bir gün iki gün sayılır. Diğer işçilere yakın aylık alır. Aynı zamanda bekâr apartmanlarında kendilerine ayrılan yerde kalırlar. Hükümlüler burada dürüst bir şekilde çalışırlar. Kaçma vakalarına rastlanmamaktadır. Bu yöntem fabrikaya devamlı işçi kazandırdığı için faydalı bir yöntemdir”*. (Kazmaz 1945: 14)

Fabrikada uzun süreli çalışan ve işinde uzmanlaşan personelin az olmasının sebebini dönemin iktisat vekili Hüsnü Çakır'a mektupla bildiren bir vatandaş şu şekilde açıklamıştır. *“Sümerbank fabrikaları çok acınacak bir hâldedir. İdaresizlik, ahlaksızlık ve zülüm o dereceyi bulmuştur ki Nazilli, Ereğli ve iki sene evvel Kayseri fabrikalarının müdürleri istifa etmek zorunda kalmışlardır. Hariçte daha az maaşla iş bulabilenler yavaş yavaş canlarını kurtarmaktadırlar. Zira müdürlerin çiftliği olan fabrikalarda sadece onları adamları hayat bulabilmektedir”* şeklinde açıklayarak iddiasının fabrikalara müfettiş gönderilmesi durumunda kolaylıkla ispatlanacağını ifade etmiştir⁵².

11 Fabrika'nın Kayseri ve Ülke Ekonomisine Katkısı

Kayseri dokuma fabrikası, faaliyete geçtiği andan itibaren ülke ekonomisine önemli katkı sağlamıştır. Kayseri ve çevresinde istihdam ettiği eleman sayısı ile önemli bir iş kapısı, geçim kaynağı olmuştur⁵³. Kuruluşunun birinci yıl dönümü için yapılan törende fabrika müdürü Fazıl Bey'in verdiği bilgilerden anlaşılacağı üzere işletme bir yılda 13 milyon metre kumaş imal ederek 2 milyon 200 bin liralık bir değer oluşturmuş ve bu paranın yurt içinde kalmasını sağlayarak Devlete yaklaşık 400 bin lira gelir sağlamıştır. Fabrika bir yıl içinde 1 milyon 800 bin liralık satış yapmış, iki buçuk milyon liralık da sipariş almıştır. Yine bir yıl içinde memurlara 550 bin lira maaş ve ücret tahakkuk ettirerek Kayseri ekonomisinin canlanmasında önemli rol oynamıştır (Üzel21 Eylül 1936). Kayseri'de fabrika sayesinde ekonominin nasıl canlandığını ve refah seviyesinin arttığını farklı bir bakış açısıyla değerlendirerek bunun elle tutulur en önemli delilinin hayat pahalılığı olduğunu belirterek bu durumu şu şekilde açıklamıştır: *“Hayat şehir ve kasabalarımızda muhitin geriliği ve fakirliği ile uyumlu olarak ucuzdur. Nerede bir kalkınma eseri başlarsa orada derhal hayatın da pahalılaştığını görürüz. Bu itibarla bu gözlemlerimizi Kayseri'nin lehine bir durum olarak kaydedebiliriz”* (Nadi26 Şubat- 1 Mart 1936).

Fabrikanın ekonomiye katkısını değerlendirmeye çalışanlardan birisi de Falih Rıfkı Atay'dır. Atay; *Devletçiliğin* halka hizmetini ön plana çıkarmaya çalıştığı yazısında fabrikanın bir bakıma Türkiye'yi Amerikan bezine mahkûm olmaktan kurtardığını, orada çalışan

⁵¹ 1952 yılından itibaren fabrikada çalışan memurlar için de proje hayata geçirilerek 6 Mart 1952'de 3/14609 sayılı kararname ile *“Kayseri Bez Fabrikası Memurlar Yapı Kooperatifi”* kurulmuştu. (BCA. 030.18.01. 128.19.20; BCA. 030. 18. 01.02.140.77.18).

⁵² Bir vatandaşın dönemin iktisat Vekili Hüsnü Çakır'a yazdığı 20 Ocak 1939 tarihli şikâyet mektubu (Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü arşivi, 2/6- 29 No. 3374-1.).

⁵³ Sümerbank'ın yayımladığı bülteninde fabrikanın açıldığı dönemde çalışan sayısını verirken Fabrikada; 835'i iplik, 1.174'ü dokuma, 138'i boya ve apre, 142'i santral, 114'ü idare ve ambarlar, 167'si ise tamirhane bölümünde olmak üzere toplam 2.570 işçi çalıştığını belirtmektedir. (Sümerbank Temmuz- Eylül 1935: 13; Avni- Güleriyüz 1937: 53)

kızlarımızın “ancak gelin sırtında gördüğü al ve sarı kumaşın tezgâh ağzından nasıl boşalıp aktığına” hayranlıkla baktıklarını ve yerli üretimin Türkiye için önemini dile getirmiştir (Atay, Ulus 20 Eylül 1935).

Fabrikanın Kayseri’ye ekonomik katkısını çalışan sayısı ile de açıklamak mümkündür. Fabrikada her ay iki vardiya hâlinde ortalama 3.500 işçi çalışmıştır (Endüstri Ocak 1946: 121). 1937 yılından itibaren üç vardiya hâlinde çalışmaya başlamıştır (Üzel, 17 Mart 1937). 1927 nüfus sayımında Kayseri’nin nüfusu 39.134 olduğu dikkate alındığı zaman fabrikanın il geneli ile çevre illerde işsizliği büyük oranda ortadan kaldırdığını gösterir. Nitekim Nisan 1937’de Kayseri’yi ziyaret eden tarihçi yazar Cemal Kutay’ın halkla yaptığı konuşmada bu durum teyit edilmektedir (Kutay 8 Nisan 1937).

Sümerbank, Kayseri mensucat fabrikasının ürünlerini yurt geneline dağıtmak için 1936 yılında ilerleyen dönemde sayılarını arttırmak niyetiyle ilk etapta Ankara, İstanbul ve İzmir’de satış reyonları açmıştır. Rusya’dan getirilen malların Türkiye temsilciliğini yapan bir firmanın Sümerbank Genel Müdürlüğüne yazdığı yazıda bu girişimin önemi açıklanırken ilginç bir benzetme yaparak aynı zamanda Türk- Rus ticari ilişkilerinin ulaştığı seviyeye de değinmiştir. Tüccar şu ifadelerle de yer vermiştir: “ Memleketimiz piyasasında Rus mallarının sürümünü bir mümessil sıfatıyla tüccardan Şekerciyan nasıl temini muvaffak olmuşsa müessesenizin daha yüksek bir muvaffakiyetle başaracağımıza emin bulunduğumuzu katiyetle söyleyebilirim”⁵⁴. Firma sahibi yazısının devamında amacını açıklayarak Kayseri mensucat fabrikasının umumi mümessilliğini almak istediğini yazmış ve kendisine temsilciliğin verilmesi durumunda fabrikanın ürettiklerini ülke genelinde yüksek derecede sürümünü temin etmek için nasıl çalışacağını maddeler hâlinde yazarak mümessilliğinin sağlayacağı faydaları sıralamıştır (CBA, 01.01.96.86– 128- 129).

12 Sonuç

Fabrika, Türk Sovyet dostluğunun siyasi boyutuna ilave olarak iktisadi alanda da pekiştirilmesinin bir öncüsüdür. 1929 Dünya iktisadi buhranının etkilerinin yoğun olarak hissedildiği bir dönemde I. Beş Yıllık Sanayi Planı çerçevesinde Sovyetler Birliği’nden alınan 8,5 Milyon liralık krediyle, Türk -SSCB (Rus) işbirliği çerçevesinde kurulmuştur. Temeli 20 Mayıs 1934’te atılan ve 16,5 ay gibi kısa bir sürede tamamlanarak 16 Eylül 1935’de hizmete açılmış olan Sümerbank Kayseri bez fabrikası özelleştirme kapsamına alındığı 1999 yılına kadar Türkiye’de sanayileşme hareketinin öncü kuruluşlarından birisi olmuştur.

Kurulduğu dönemde, çalıştırdığı eleman sayısı, bünyesinde bulundurduğu eğitim kurumları, memur ve işçiler için kurulan lojmanları, sportif ve kültürel etkinlikleriyle Kayseri kentinin yeniden şekillenmesi ve modernleşmesine önemli katkı sağlamış, kentin yaşam dolu bir yer hâline dönüşmesine öncülük etmiştir.

Türkiye’de sanayileşme hareketini başlatan ve devlet tarafından yapılmış ilk tesis olma özelliğini de taşıyan Sümerbank Kayseri bez fabrikası, yapıldığı dönem ve konumu itibarıyla, büyük bir devrimin eseridir. Yapılış amacı, ekonomik ve sosyal işlevi, Türkiye Cumhuriyeti’nin uluslaşma çabalarıyla doğrudan ilgilidir. Bundan dolayı tesis, sadece Kayseri merkezli değil, o dönemde oluşturulmaya çalışılan “Modern Türkiye” hakkında genel bir değerlendirme yapma fırsatını da vermektedir.

⁵⁴ 5 Haziran 1936’da Ankara’dan Sümerbank Genel Müdürlüğüne yazılan yazı. (CBA, 01.01.96.86 – 127).

13. Summary

The Sumerbank Kayseri Fabric Factory was established within the scope of the First Five-Year Industrialization Plan (1934). The factory, which was decided to be constructed completely for the processing of domestically produced cotton, was designed with the reinforced concrete and load-bearing composite wall construction techniques in the Soviet Union and decided to be established with the loan of 8.5 Million Turkish Liras, which was borrowed from the same country. The foundation of the factory, which was the first important work of the Turkish-Soviet (Russian) friendship and decided to be established under the guidance of the experts from the USSR, was laid by Prime Minister İsmet İnönü on 20 May 1934. The factory was completed in 16.5 months and opened on 16 September 1935 with the participation of the Minister of Economy Celal Bayar and the guest technical delegation from the USSR (Russia). Sümerbank Kayseri Factory, which was established to produce popular type, cheap cotton fabric and yarn, had a total area of 922,500 m² of which a part of 218.000 m² was a closed area, which is composed of auxiliary buildings, warehouses and social facilities such as enterprise, Directory, Repair Shop and Power Plant. In the year of its opening, there were two thousand five hundred male, four hundred female workers and 155 civil servants working in the factory. The factory processed about 7600 tons of cotton and produced 23,628 spindles and 5,750 tons of yarn, 1,028 weavinglooms and 18 thousand 364 meters of fabric.

At the time of its establishment, it has pioneered the transformation of the city into a lively place, and has contributed significantly to the modernization and redevelopment of the city of Kayseri by its number of employees and personnel, its education institutions, civil servants and workers' residences, sportive and cultural activities.

Sümerbank Kayseri Fabric Factory, which initiated the industrialization movement in Turkey and was the first facility built by the state, is a work of a great revolution as its period of establishment and the location. Its construction objective and economic and social function are directly related to the attempts of the Turkish Republic to nationalize and develop with government support. Hence, the facility is not only based in Kayseri, also gives an opportunity to make a overall assessment about the 'Modern Turkey' that was attempted to be created in that period.

The study was composed of the titles such as The Way to the Establishment of Kayseri Hosieries, Kayseri Fabric Factory, Determining the Location of Kayseri Fabric Factory, Laying the Foundation of the Factory and the Process of Its Establishment, Opening the Factory, Properties of the Factory, Its Production Capacity, Socialand Cultural Activities in the Factory, and the Contribution of the Factory to Kayseri and the National Economy.

Kaynakça**A. Arşivler**

- T.C Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)(Belgeler dipnotlarda gösterilmiştir)
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi (CBA)(Belgeler dipnotlarda gösterilmiştir)

B. Resmî Yayınlar

1930 Sanayi Kongresi (1930), – Raporlar – Kararlar – Zabıtlar, Ankara: Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti yay.

50 Yılda Türk Sanayii (1973), Ankara: Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Yay.

Âli İktisat Meclisi Raporları (1933), Türkiye’de Sanayi Nasıl Tesis ve İnkişaf Edebilir?, Ankara: Başvekâlet Müdevvenat Matbaası.

Âli İktisat Meclisi Raporları(1933), Madenlerimizden En İyi Surette İstifade Şekli Nedir? Ankara: Başvekâlet Müdevvenat Matbaası, Neşriyat serisi: A, No. 14.

Sümerbank(1942), 1941 senesi faaliyet ve hesap devresine ait İktisadi Meclis Raporu, Ankara. 1.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 16, Devre 4, 65. İnikat, 03. 06. 1933 tarihli 2. İçtima

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 16, Devre 4, 65. İnikat, 03. 06. 1933 tarihli 2.İçtima

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 15, Devre 4, 50. İnikat, 15.05.1933 tarihli İçtima

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 15, Devre 4, 53. İnikat, 18.05.1933 tarihli İçtima

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 22, Devre 4, İçtima 3, 12 Mayıs 1934 tarihli İçtima

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: VIII, C: 23, Toplantı: 4, 18 Ocak 1950 tarihli 31. Birleşim.

C. Gazeteler(Kullanılan gazeteler dipnotlarda belirtilmiştir)

- Akşam (1932- 1937)
- Cumhuriyet (1930- 1937)
- Hâkimiyet-i Milliye (1930- 1934)
- Hürbilek (1948- 1949)
- Ulus (1935- 1938)
- Vakit (1932– 1933)
- Zaman (1932- 1935)
- Çalışma Dergisi, Yıl 1, S. 7, Haziran 1946

D. Telif Eserler

AKGÜNDÜZ, Firuz (1976, Aralık), “Sümerbank Kayseri Pamuklu Müessesesi”, *Sümerbank*, C. 15, S. 174, s. 13

APAK, Kemalettin-vd. (1952), *Türkiye’de Devlet, Sanayi ve Maden İşletmeleri*, İzmit: Selüloz bas.

ASIM, Mehmet (1933, 5 Temmuz), “Sümerbank”, *Vakit*.

ASİLİSKENDER, Burak (2002), *Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Mimaride “Modern” Kimlik Arayışı; Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası Örneği*, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Bina Bilgisi Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Atatürk'ten Günümüze Türkiye Ekonomisi (2001), (Ed. Bahaeddin Yediyıldız), , Ankara: H.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yay.

ATAY, F. Rıfıkı (1935.09.20), “Kombina”, *Ulus*.

AVNİ, Hüseyin- GÜLERYÜZ, Halit (1937), *Türkiye’de Sanayiın İnkişafı*, İstanbul.

“Başbakan Kayseri Bez Fabrikasında”, *Endüstri*, yıl 22, S. 2, Birinci teşrin 1936, s. 30

BATMAZ, Eftal- vd. (2006), *İnşaatçılar Tarihi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yay.,

BAYAR, Celal (1937, 16 Şubat), “Ekonomide Kemalist Rejim”, *Türkoftis Ekonomik Enformasyon Bülteni*, Yıl 2, No. 27.

BAYDAR, Vedat (1948.08.21), “Kayseri Bez Fabrikasının Halini Açıkıyoruz”, *Hürbilek*.

BAYDAR, Vedat (1948.09.11), “Kayseri Bez Fabrikası Ne Halde”, *Hürbilek*.

BAYDAR, Vedat (1948.10.09), “Kayseri Bez Fabrikasında”, *Hürbilek*.

BİLGE, Suat (1992), *Güç Komşuluk*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.

BİSBEE, Eleanor (1951), *The New Turks- Pioneers of the Republic, 1920-1950*, Third Printing, Philadelphia: University of Pennsylvania

BORATAV, Korkut (2006), *Türkiye’de Devletçilik*, Ankara: İmge Kitabevi, 2. Baskı.

“Bünyan Hali İpliği Fabrikası” (2015), *Kayseri Ansiklopedisi C. 1*, Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi

- Yay. No. 70, s. 273– 274
- Celal Bayar Diyor ki (1920- 1950), (haz., Nazmi Sevgen), İstanbul: Tan Matbaası
- Cumhuriyet Halk Fırkası Üçüncü Büyük Kurultayı Zabıtları 10- 18 Mayıs 1931 (1931), İstanbul: Devlet Matbaası.
- Cumhuriyetin 50. Yılında Sümerbank (1933– 1973), (1973), Ankara: Tısa Matbaacılık Sanayii
- DAVER, Abidin (1935, 20 Eylül), “Kayseri Bez Fabrikası Yüksek Bir Medeniyet Abidesidir”, *Cumhuriyet*.
- ERTAN, T.Faik (2011), “İsmet İnönü’nün Rusya Gezisi”, Atatürk’ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri” I. Çalıştay Bildirileri, 14-15 Mayıs 2010, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, s. 217– 219.
- “Fabrikalarda” (1946, Ocak), *Endüstri*, yıl 31, S. 5, s. 124.
- GLASNECK, Johannes (1976), *Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye*, (çev. Arif Gelen) , Ankara: Onur Yay.
- GÖNLÜBOL, Mehmet- SAR, Cem (1968), Olaylarla Türk Dış Politikası 1919– 1965, Ankara: A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay.
- GÜNÇE, E. (1967), “Early Planning Experiences in Turkey”, *Planning InTurkey (selectedPapers)*, (Ed. S. İkin– E. İnanc), Ankara: ODTU Faculty of AdministrativeSciences, Publication No. 9, s. 11– 12.
- HÜSREV, İsmail (1934, Nisan), “Beş Senelik Sanayi Programı ve Kredi Meselesi”, *Kadro*, S. 28, s. 19– 23.
- İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi* (1950), İstanbul: C. 6.
- İLKİN, Selim (1980), “Birinci Sanayi Planının Hazırlanışında Sovyet Uzmanlarının Rolü”, Ankara: *ODTÜ Gelişim Dergisi 1979-1980 Özel Sayısı*.
- İLKİN, Selim (1981), “Birinci Sanayi Planı Döneminde ABD’LI Uzmanlara Hazırlatılan “Türkiye’nin İktisadi Bakımdan Umumi Bir Tetkiki Adlı Rapor”, *Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi Semineri, 8– 11 Haziran 1981*, İstanbul: Yapı Kredi Bankası Atatürk Yılı Armağanı, s. 221– 232.
- İLKİN, Selim (2004), “Birinci Sanayi Planı’nın Hazırlanışında Sovyetlerin Rolü”, Cumhuriyet’in Harcı (İkinci kitap), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., s.201– 238.
- İNAN, Afet (1972), *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Birinci Sanayi Planı 1933*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi.
- İNALCIK, Halil (2008), *Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul:
- İNÖNÜ, İsmet (1933, Teşrinievvel), “Fırkamızın Devletçilik Vafı”, *Kadro*, S. 22.
- İNÖNÜ, İsmet(2003), *Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler, 1933– 1938*, Ankara: TBMM Kültür Sanat Yay.
- İNÖNÜ, İsmet (2009), *İsmet İnönü’nün Hatıraları*, C. 2, (hızl. Sebahattin Selek), Ankara: Bilgi Yay.
- “İşçinin Mesken Derdi Hallediliyor”, *Hürbilet*, 21 Nisan 1950
- “Kayseri Dokuma Fabrikası” (1934, Mayıs), *Yeni Türk*, C. 1, S. 19, s. 1443– 1444.
- “Kayseri Bez Fabrikası Müdürü Turan Dirik’in Endüstri Dergisine Yazdığı Mektup” (1946, Ocak), *Endüstri*, yıl 31, S. 5, s. 121.
- “Kayseri Kombinasi Büyük Törenle Açıldı”,(1935. 09. 26) *Uyanış– Servetifünun*, C. 78, S. 14.
- “Kayseri Bez Fabrikası İşçileri Zam İstiyorlar”, *Hürbilet*, 5 Haziran 1948.
- “Kayseri Bez Fabrikası işçiye neden zam vermiyor?”, *Hürbilet*, 18 Eylül 1948.
- KAZMAZ, Süleyman (1945, 1 Ekim), “Kayseri Bez Fabrikası”, *Ülkü*, s. 12.
- KESER, İhsan (1993), *Türkiye’de Siyaset ve Devletçilik*, Ankara: Gündoğan Yay.
- KOLESNİKOV, Aleksandr (2010), *Atatürk Dönemi Türk– Rus İlişkileri*, (çev. İlyas Kamalov) , Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yay.
- KURUÇ, Bilsay (1993), *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., No. 580,C. 2.
- KUTAY, Cemal (1937. 04. 08), “Kayseri’yi Gezerken”, *Ulus*.
- MAKAL, Ahmet (1999), *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri (1920-1946)*, Ankara: İmge Yay.
- NADİ, Yunus (1936, 26 Şubat), “Kayseri Bez Fabrikası”, *Cumhuriyet*, s. 6.
- NADİ, Yunus (1936. 26.02-01.03), “Endüstri Hamlemizin Sembolü”, *Cumhuriyet*.
- NADİ, Yunus (1936. Mayıs.14), “Kayseri Bez Fabrikasında Yapılan Bezlerin Koleksiyonu Önünde”, *Cumhuriyet*.
- ÖZEKEN, Ahmet Ali (1942- Nisan- Temmuz), “Sanayi Tesis Yerleri Problemi ve Türkiye’nin Sınai Kalkınmasında Tesis Yeri Davası”, İstanbul: *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 3, S. 3– 4, s. 345– 375.
- ÖZGİRGİN, Ferit (1973, Ekim), “Cumhuriyet’in 50. Yılında Türkiye’de Pamuklu Sanayii”, *Sümerbank*, C. 12, S. 136, s. 45.
- ROZALİYEW, Y. N. (1978), *Türkiye’de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri (1923– 1960)*,(çev. Azer Yaran),

- Ankara: Onur Yay.,
- “Sanayileşen Türkiye– Kayseri’de Büyük Mensucat Fabrikasının Temeli Atıldı”,(1934. 05. 31) *Uyanış Servet-i fûnun*, C. 76/12, S., 1971/ 286, s. 4.
- SEMİZ, Yaşar (1996), *Atatürk Dönemi Milli İktisat Politikası-* Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, Konya: Saray Kitabevi.
- SEMİZ, Yaşar (2002), “1923– 1938 Döneminde Türkiye’nin Sanayi Politikası”, *Türkler*, C. 17, (s. 710- 718), Ankara: *Yeni Türkiye Yay.*
- SSCB Bilimler Akademisi (TY), *Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi*, (çev.,A. Hasanoğlu), İstanbul: Bilim Yay., No. 35.
- Sümerbank Üç Aylık Bülten*(1935, Temmuz- Eylül), S.3, s.13.
- Sümerbank X uncu Yıl*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1943,s.42.
- SÜREYYA, Ali (1933.09.09), “Kayseri Dokuma Fabrikası”, *Cumhuriyet*.
- TAHSİN, Hamit- SAKA, Remzi (1930) *Sermaye Hareketi*, İstanbul: Amedi matbaası.
- TEKELİ, İlhan- İLKİN, Selim(1982), *Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu*, Ankara: ODTÜ Yay.
- THORNBURG, MaxWeston (1949), *Turkey, an EkonomikAppraisal*,TheTwentieth Century Fund, New York.
- TOKGÖZ, Erdinç (2001), “Atatürk Dönemi İktisat Politikaları”, *Atatürk'ten Günümüze Türkiye Ekonomisi*, (Ed. Bahaeddin Yediyıldız), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay., (s. 18- 36)
- TOKİN, İsmail Hüsrev (1931, 1 Aralık), “Milli İktisat ’ta Plan”, *Hâkimiyeti Milliye*.
- TONGAS, Gerard (1939), *Atatürk andthetruenature of modern Turkey*, Fransızcadan İngilizceye çev.,Mayor F. F. Rynd, Lulazcco., London.
- Türk Ansiklopedisi*, C. IX, Ankara, 1958, s.24
- Türk Parlamento Tarihi, TBMM VI. Dönem, (3 Nisan 1939- 15 Ocak 1943), C. 5*, (haz. Ş. Şenal Günay), TBMM Vakfı Yay., No. 39
- UYSAL, Ali Rıza (1934, Teşrinisani), “Türk İl (Devlet) çiliğ”, *Yeni Türk*, S. 27,s. 1702– 1703.
- UZ, Funda, (2017, Temmuz-Ağustos), “Aftermath-Yıkım ve Yeniden Kurulum: Sümerbank Kayseri’den AGÜ Eğitim ve Rektörlük Binasına”, *Mimarlık*, S. 396, s. 37- 45.
- ÜLKEN, Yüksel (1981), *Atatürk ve İktisat*, Ankara: İş Bankası Kültür Yay.
- ÜZEL, Sahir (1935, 25 Haziran), “Kayseri Fabrikası”, *Cumhuriyet*.
- ÜZEL, Sahir(1936.05.11), “Kayseri Fabrikası Günde 40 Bin Metre İş Çıkartıyor”, *Cumhuriyet*.
- ÜZEL, Sahir (1936.09.21), “İftihar Edilecek Bir Netice”, *Cumhuriyet*.
- ÜZEL, Sahir (1937.03.17), “Kayseri Fabrikası Üç Ekiple Çalışacak”, *Cumhuriyet*
- VANDOV, Dimitir (2014), *Atatürk Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri*, İstanbul: Kaynak Yay.
- YAZMAN, Selim Cavit (1942, 4 Temmuz), “En Büyük Müessese- Dokuma Fabrikası”, *İktisadi*.

Ekler

DEVLET
Telgraf muhaberatından dolayı mes'uliyet kabul etmez.

T.C. P.T.T. TELGRAFNAME
Adres: _____

(Nu: 251)
1418
Tarik: _____

= cumhuriyeti büyük reisi gazi mustafa kemal hazretlerine ankara =

[*] B = Resmî demettir.
G = Gayri resmî

İLK MERKEZ	NO	KELİME	VERİLDİĞİ	R.G. (*)	ORTA MERKEZ	ALINDIĞI	İMZA
			Tarih	Saat		Tarih	Saat
6251/30		moscou	61. 44/43	30	17/40	v eastern	

= cumhuriyetimizin onuncu yıl dönümü mesut gününü birleştiren ve dost memleketinde yurdumuzun büyük sanayi cephesinde pîrsar neferler olmak imkanını bahseden halaskar gazimize derin tazim ve sukranlarımızı arz ederiz =
moskovada sumerbank murahhasları ve kayseri panuklu fabrikası stajyerleri +

Ek 1: Kayseri Bez Fabrikası adına stajyer olarak Rusya'ya gönderilmiş olan elemanların Cumhuriyet'in onuncu yıl dönümünde Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e çektikleri telgraf.

Celal Bayar'ın Kayseri Bez Fabrikasını açış konuşması 16 Eylül 1935

Ek 2: İktisat Vekili Celal Bayar'ın Kayseri Bez Fabrikasını açış konuşması 16 Eylül 1935

T. C.
BASVEKÂLET .
KARARLAR MÜDÜRLÜĞÜ
 Sayı :

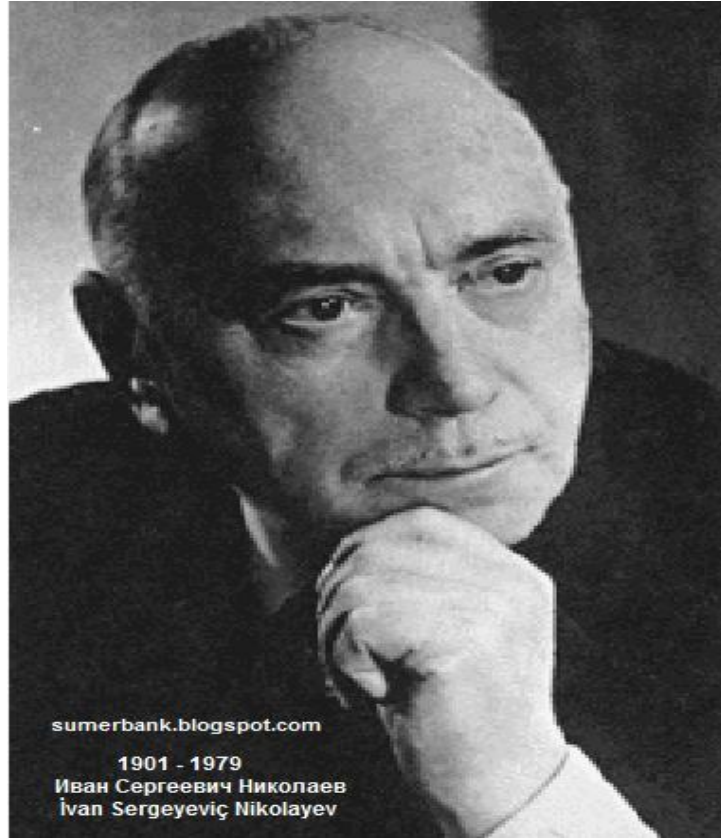
KARARNAME

2
 3075

İktisad Vekilliğinden yazılan 18/7/935 tarih ve 8474 sayılı tezkerede; Sümerbank tarafından Kayseride kurulmakta olan 22/4/934 tarih ve 2394 sayılı muafiyet ruhsatnamesini haiz iplik ve bez fabrikası için Rusyada Türkstroy İdaresinden satın alınarak getirilmekte olan makine, alât ve edevata Türkstroy İdaresi ticaret âleminde malum olan şekilde fatura tanzim etmediğinden bu eşyanın gümrüklenme muamelesi geldiği gümrüklerde yeniden beyanname tanzimi suretiyle yapılmakta, ve bu şekilde memleketi sokulmakta olduğu makine muafiyetinin temini için icap eden kanunî merasimin ikmaline kadar bu kanunun tatbik suretine ait talimatnamenin istediği faturalar elde edilememekte olduğundan adı geçen fabrikaya ait eşyanın gümrük resmi muafiyetinin temini için mezkûr talimatnamenin istediği fatura yerine gümrük beyannamelerinin esas tutulması için bir karar verilmesi istenilmiş ve Gümrük ve İnhi-sarlar Vekilliğinden yazılan 29/7/935 sayılı mutaleanamede; muaf-likdan istifade edecek eşyanın Sümerbank tarafından verilecek is-tida üzerine tanzim olunacak gümrük beyannamelerinde muayene ve tahakkuk muamelesi ikmal edilerek tesbit ve tahakkuku gösterir gümrükten verilecek vesikası İktisad Vekilliğince tasdik edildik-ten sonra bu eşyadan hangilerinin Teşviki Sanayi Kanunundan isti-fade etmesi lâzımgelceğinin tayin ve tahriri suretiyle ve yalnız bu fabrikaya münhasır kalmak şartile muafiyet muamelesinin tekem-mül ettirilmesi tatbikata uygun düşeceğinden için bu suretle ka-rara bağlanması muvafık olacağı bildirilmiştir.

030	18.01	02	5764	11
-----	-------	----	------	----

Ek 3: Kayseri Bez Fabrikası için Rusya'dan getirilecek makine ve teçhizatın Teşvik-i Sanayi Kanunundan faydalandırılması ile ilgili belge.

Ek 4:: Kayseri Bez Fabrikası'nın Mimarı İvan Nikolayev

Ek 5:Kayseri Bez Fabrikası genel görünümü

Ek 6: Kayseri Bez Fabrikası Temel Atma Tören

Ek 7: Kayseri Bez Fabrikasının açılışında Rus heyeti